

Het kasteel Coevorden

*15e- en 16e-eeuwse inventarissen
als bron voor de bouwgeschiedenis¹*

H.L. Janssen

■ Inleiding

Van het kasteel Coevorden zijn vier inventarissen bekend uit de eerste helft van de 15e eeuw, een ongedateerd 15e-eeuws lijstje van artillerie en twee inventarissen uit de 16e eeuw, beide uit 1547. Het doel van dit artikel is met behulp van deze inventarissen een beeld te krijgen van het uiterlijk van het kasteel en de veranderingen die daarin in deze periode optraden. De gegevens uit deze inventarissen worden vergeleken met en getoetst aan de informatie die over de bouwgeschiedenis uit archeologische en andere geschreven bronnen bekend is. De integrale transcripties van de belangrijkste van deze inventarissen zijn als bijlage 1-5 achter dit artikel opgenomen.

■ Middeleeuwse kasteelinventarissen in Nederland

Middeleeuwse inventarissen van kastelen vóór de 16e eeuw zijn uitermate zeldzaam. Ze komen eigenlijk alleen voor bij landsheerlijke kastelen, waar ambtenaren zoals kasteleins, baljuwen, drosten, rentmeesters etc. na afloop van hun ambtstermijn het kasteel en zijn inventaris aan een opvolger moesten overdragen. Bij een dergelijke gelegenheid was in naam van de landsheer controle nodig op de toestand van het kasteel en zijn inventaris en moest verantwoording worden afgelegd over alle wijzigingen die waren opgetreden.

De oudste inventarissen, daterend uit de tweede helft van de 14e eeuw en vaak opgemaakt in crisissituaties, bestaan meestal uit niet meer dan lijstjes met korte opsommingen van het voor de landsheer belangrijkste element, namelijk het aanwezige wapentuig, soms met, maar vaak ook zonder een korte aanduiding waar in het kasteel het opgeslagen was. In de loop van de 15e eeuw worden inventarissen een vast onderdeel van de overdracht van een kasteel door een ambtenaar aan zijn opvolger en wordt de opsomming wat regelmatig. Hierbij komt gaandeweg de gewoonte in zwang een rondgang door het kasteel te maken, waarbij van het ene vertrek naar het andere wordt gegaan en behalve het wapentuig ook andere elementen van de inventaris (meubilair, mobilia etc.) worden vermeld, voorzover die tot het eigendom van de landsheer werden gerekend. Een nieuwe inventaris werd dan meestal opgesteld door bij de rondgang de nog steeds aanwezige voorwerpen uit de oude inventaris over te nemen, de verdwenen elementen weg te laten en nieuwe toe te voegen. Pas dan ontstaan de inventarissen, die passen bij ons huidige beeld van een inventaris. Ook van deze inventarissen zijn bijzonder weinig exemplaren behouden gebleven, voornamelijk omdat ze alleen een functie hadden bij de overdracht van het kasteel en zijn inhoud van de ene kastelein aan de volgende. Aan het bewaren van oudere inventarissen was over het algemeen geen behoefte en de meeste daarvan zijn dan ook geleidelijk verloren gegaan.

Dit jongere type inventaris, dat een min of meer gestandaardiseerde opbouw heeft in de vorm van een rondgang door het kasteel, vormt een belang-

rijke bron voor onze kennis van het uiterlijk en de bouwgeschiedenis van een kasteel. Wat betreft de mobiele inventaris geven ze echter geen goed beeld van de materiële cultuur, omdat het grootste deel van de meubels, tapijten, huisraad etc. door de (merendeels adellijke) ambtenaren zelf werd meegebracht en na afloop van hun ambtstermijn weer werd meegenomen. De betekenis van het oudere type inventaris voor de bouwgeschiedenis is vanzelfsprekend nog veel beperkter, omdat de vermelding van bouwdelen of vertrekken, laat staan meubels en andere mobilia, vrij toevallig is.

■ Het kasteel van Coevorden ca. 1150 - ca. 1400

Het kasteel van Coevorden was één van de belangrijkste kastelen in het oostelijk gedeelte van het territorium van de bisschop van Utrecht. Gelegen op een smalle zandrug tussen uitgestrekte veenmoerassen beheerste het de verbinding tussen het noordelijk gedeelte van het Sticht en de rest van het territorium. Het is één van de eerste kastelen die vanaf het midden van de 12e eeuw door de bisschoppen werden gebruikt bij de systematische opbouw en organisatie van hun territorium. De oudere bisschoppelijke kastelen die we kennen (IJsselmonde 1076; Schulenburg 1123) alsmede een aantal andere, die niet met name genoemd worden,² worden min of meer toevallig bij krijgshandelingen genoemd, maar lijken geen rol gespeeld te hebben bij de bestuurlijke organisatie van het territorium van de bisschop. Het kasteel van Coevorden is het oudste bekende voorbeeld van een nieuw type kasteel, dat niet alleen een militaire functie had voor de verdediging naar buiten, maar ook een bestuurlijke functie door middel van de stationering van permanente bisschoppelijke dienaren voor de gezagsuitoefening naar binnen.³

De eerste bisschop, die, voorzover bekend, deze politiek in het Oversticht heeft toegepast, is bisschop Hardbert van Bierum (1139-1150) geweest. Betrouwbare gegevens uit een rond 1232 geschreven kroniek delen ons mee, dat Hardbert hiervoor zijn beide broers heeft gebruikt door de één te benoemen tot prefect van Groningen, de andere tot schout van Drente en kastelein van Coevorden.⁴ De kroniek

deelt mede dat Hardbert in het kasteel een persoonlijke residentie heeft gevestigd. Of hij het kasteel Coevorden ook heeft gesticht, is onduidelijk. Het is mogelijk dat het kasteel al ouder was en door hem is overgenomen of verkregen. Bisschop Hardbert slaagde er ook in het kasteel Bentheim door verovering in een conflict in zijn bezit te krijgen.⁵ Of hierbij echter alleen nobele motieven tot heil van het bisdom een rol hebben gespeeld valt te bezien. Evenals bij zijn opvolger Godfried van Rhenen, kunnen hierbij ook dynastieke motieven een rol hebben gespeeld.

De kastelenpolitiek van Hardbert met de stationering van permanente vertegenwoordigers als bevelhebbers en bestuurders, meestal ondersteund door een permanent garnizoen van 'borgmannen', werd met kracht voortgezet door zijn opvolgers, onder wie bisschop Godfried van Rhenen (1156-1178) de meest opmerkelijke was. Hij breidde het aantal kastelen met een dubbele militaire en bestuurlijke functie fors uit. In het Nedersticht betrof het de kastelen Ter Horst, Montfoort en Woerden, in het Oversticht Vollenhove en misschien Kuinre. Ook Coevorden ging bisschop Godfried echter zeer ter harte, zozeer zelfs dat Coevorden en Bentheim de enige kastelen waren, die hij in het begin van zijn regering specifiek liet noemen toen hij paus Adrianus IV op 28 juni 1159 zover kreeg, dat deze de goederen van de Utrechtse kerk onder zijn speciale bescherming nam.⁶ Vermoedelijk waren de andere genoemde kastelen toen nog niet gebouwd.

Over het uiterlijk van het kasteel in deze periode geven de geschreven bronnen geen informatie. In 1958 en 1968 zijn echter opgravingen uitgevoerd ter voorbereiding van de restauratie door de toenmalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) onder leiding van Dr. J.G.N. Renaud (1911-2007). Hoewel de opgravingen tot nu toe nog onuitgewerkt zijn en de in 2008 bij de RCAM (de opvolger van de ROB) bewaard gebleven opgravingsdocumentatie zeer onvolledig is, kan hieruit voorlopig het volgende beeld worden gedestilleerd. Het kasteel bestond oorspronkelijk uit een motte, een grote kunstmatige heuvel, die op grond van het aangetroffen scherfmateriaal (o.a. uit Pingsdorf en Andenne) kon worden gedateerd in de 12e eeuw. De heuvel bestond uit zand en heide- en veenplag-

gen met een diameter aan de voet van omstreeks 40 meter, voorzien van een houten beschoeiing (afb. 1 en 2).⁷ Bij een gemiddelde hoogte van ca. 5-6 meter en een helling van 45 graden of iets minder steil geeft dat een bovenste platform van maximaal circa 28 meter, wat voldoende is om een grote toren of zaalbouw te plaatsen. Aangezien de heuvel echter later is verlaagd, staat het niet vast hoe hoog de heuvel oorspronkelijk geweest is. Theoretisch is het dan ook mogelijk dat het gehele terrein alleen als een verhoogd woonplatform van ca. 2-3 m is opgevat, mogelijk verdedigd met een palissade. De waarschijnlijk ronde burcht zou dan op dit bovenste platform een diameter kunnen hebben gehad van omstreeks 35 meter. Door de latere verlaging van de heuvel zijn geen sporen aangetroffen van de oorspronkelijke bebouwing op de motte. Het is waarschijnlijk dat deze aanvankelijk heeft bestaan uit hout, mogelijk al vrij snel vervangen door steenbouw. Het gebouw kan hebben bestaan uit een toren en/of een zaalbouw. Het is denkbaar dat de in de fundering van de latere ronde toren aangetroffen ijzeroersteen en zwerfstenen hier secundair zijn toegepast en afkomstig zijn van de afbraak van de oorspronkelijke bebouwing op het platform van de motte. De toepassing van ijzeroersteen en zwerfstenen is namelijk een vroeg kenmerk, dat vooral voorkomt vanaf de 11e-12e eeuw tot het midden van de 13e eeuw.

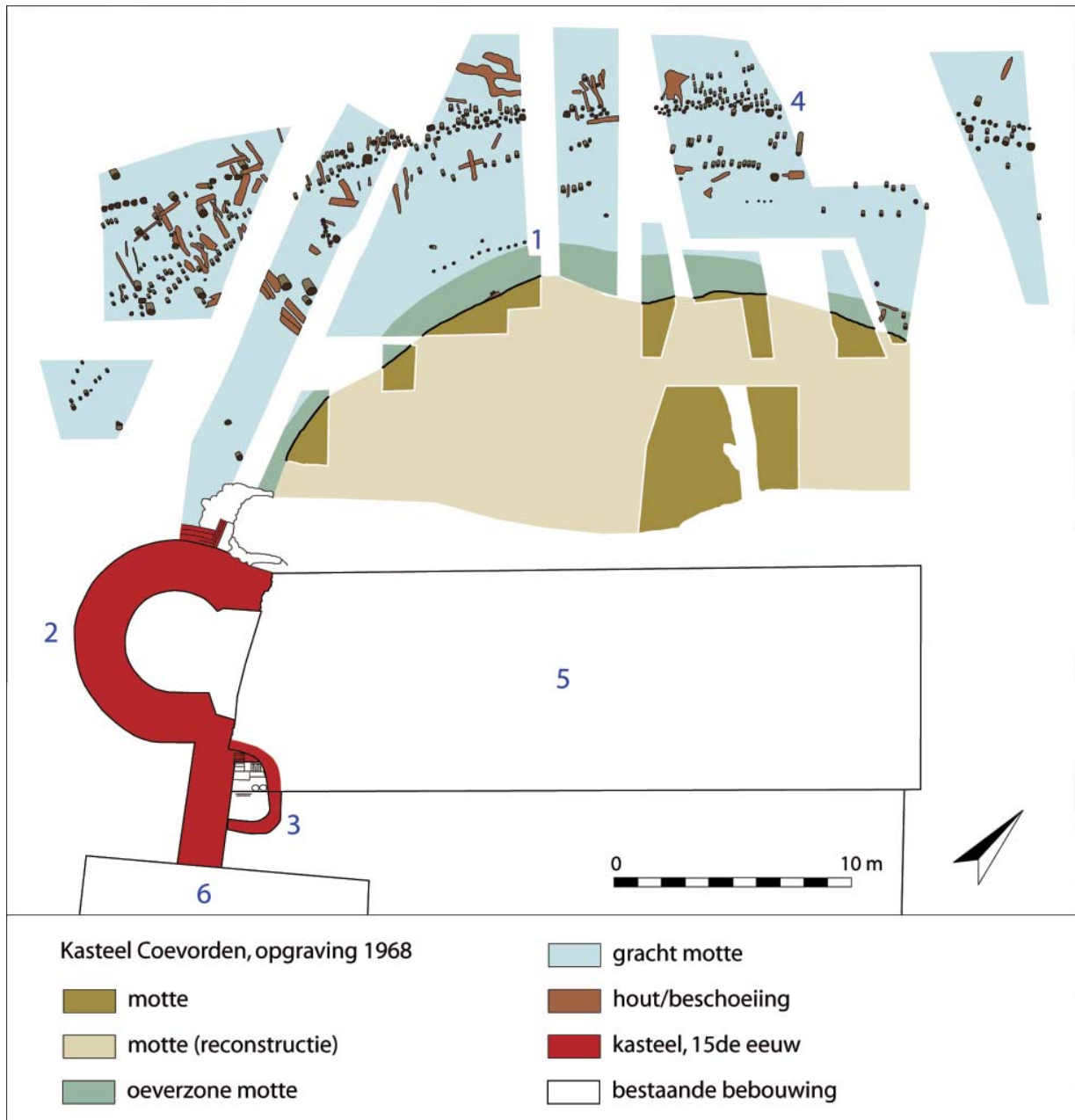
Over het uiterlijk van het kasteel tot in het begin van de 15e eeuw geven de geschreven bronnen in de 13e en 14e eeuw geen informatie. Wel wordt het 'castrum' nog enige malen vermeld. Zo blijkt de militaire waarde bij voorbeeld uit het feit dat het kasteel ('castrum sive domum') in 1263 als 'open huis' aan de bisschop werd opgedragen, wat betekent dat de bisschop het kasteel ten allen tijde kon gebruiken voor militaire of residentiële activiteiten.⁸ De vermelding als 'open huis' behoort tot de vroegste voorbeelden van dit middel.

Vooraf in de 13e eeuw is het kasteel ook diverse malen verwikkeld in oorlogen en belegeringen. De voornaamste oorzaak hiervoor is het feit dat de kasteleins van Coevorden, die ook belast waren met het financiële, juridische en het bestuurlijk beheer van Drente, er naar streefden om een zo onafhankelijk mogelijke positie ten opzichte van de landsheer, de

bisschop van Utrecht, in te nemen. Na verloop van tijd, in elk geval vanaf het midden van de 14e eeuw, probeerden ze zich steeds openlijker als 'heren' van Coevorden en daarmee van Drente te presenteren. Ze sloegen zelfs munten in hun naam en hebben misschien zelfs stadsrechten verleend aan de burgers van Coevorden. Als afstammelingen van de broer van

bisschop Hardbert konden ze dat doen, omdat het ambt als erfelijk leen aan hun familie was opgedragen.

De bisschoppen probeerden vanzelfsprekend dit onafhankelijkheidsstreven van de kasteleins zoveel mogelijk tegen te gaan. In de loop van de eeuwen leidde dit tot een groot aantal conflicten met de

bisschop. Het meest spectaculaire en dramatische conflict vond plaats in 1227, toen bisschop Otto van Lippe (1215-1227) zich geconfronteerd meende te zien met een situatie waarbij de heren van Coevorden zich via inmenging in Groningse conflicten dreigden te ontwikkelen tot onafhankelijke landsheren met medeneming van bijna de helft van het bisschoppelijk territorium. Om deze ontwikkeling te voorkomen trok bisschop Otto van Lippe met een groot ridderleger tegen Rudolf van Coevorden en de Drenten op. Vlak bij Coevorden, in de moerassen te Ane werd dit leger echter op 28 juli 1227 volledig in de pan gehakt en uitgemoord, waarbij ook de bisschop zelf werd doodgeslagen. Bisschop Otto's opvolger, Willebrand van Oldenburg, kon het hier natuurlijk niet bij laten zitten, zodat in de volgende jaren Coevorden na een aantal belegeringen weer in het gareel werd gebracht, waarbij Rudolf van Coevorden werd omgebracht.⁹ Rudolf's opvolgers legden zich neer bij een positie als erfelijke leenmannen van de bisschop, terwijl Willebrand een nieuw kasteel liet bouwen bij Hardenberg, dat de toegang tot Coevorden kon bewaken.¹⁰ De belangrijkste grote belegering van het kasteel vond plaats in 1395 door bisschop Frederik van Blanken-

heim (1393-1423). De aanleiding hiertoe was het feit, dat de kastelein Reinoud IV van Coevorden in het eeuwige onafhankelijksstreven volhardde en weigerde het kasteel Coevorden, dat hij op dat ogenblik bezat als onderpand voor een lening aan de bisschop, in ruil voor betaling van de pandsom aan de bisschop terug te geven. Voor de bisschoppen, die, gesteund door de steden van het Neder- en Oversticht, sinds het midden van de 14e eeuw bezig waren het onafhankelijkheidsstreven van allerlei bestuursambtenaren en kasteleins de kop in te drukken, onder andere door de introductie van afhankelijke, afzetbare, aan een vaste ambtstermijn gebonden, met specifieke goedkeuring van de steden benoemde kasteleins,¹¹ vormde de kwestie Coevorden de laatste grote uitdaging. In juli en augustus 1395 belegerden bisschop Frederik van Blankenheim en de steden van het Oversticht, Coevorden, waarna het kasteel tenslotte op 19 augustus 1395 werd overgegeven. Na lange onderhandelingen stemde Reinoud van Coevorden in 1402 in met de afstand van Coevorden in ruil voor betaling van de pandsom. Coevorden en Drente werden voortaan beheerd door een afzetbare, aan een vaste ambtstermijn gebonden ambtman, wiens benoeming moest worden goedgekeurd door de drie steden van het Oversticht.¹²

Links:

Afb. 1. Opgravingsplattegrond kasteel Coevorden. Opgraving ROB, 1968.

Legenda:

1. Beschoeiing grachttoever motte;
  2. Ronde toren bisschoppelijk kasteel, begin 15e eeuw, mogelijk de 'Sallandse bergvrede' ;
  3. Fundering traptoren, 16e eeuw (?);
  4. Diverse fasen beschoeiingen en palissaderingen, 15e -16e eeuw;
  5. Lokatie zaalbouw 15e-16e eeuw;
  6. Lokatie keuken 15e (?)16e eeuw;
- Tekening A. van Pernis, 1968. Archief RACM, Amersfoort. Digitale bewerking drs. I. Cleijne (BAAC), 2008.

Rechts:

Afb. 2. Opgraving kasteel Coevorden 1968. Doorsnede door voet motte. Ophoging van heide- en veenplaggen. Dia J.G.N. Renaud (?), 1968. Digitale bewerking G. de Graaf, 's-Hertogenbosch, 2008.

‘dat huus, die borgh ende stat tot Coeverden myt tymmeringen te beteren ende te vesten’.¹³ Waarschijnlijk is dit bedrag inderdaad besteed, in elk geval vóór 1404.¹⁴ De bisschop, niet alleen Frederik van Blankenheim, maar ook zijn opvolgers hebben dit op een karakteristieke wijze gefinancierd, te beschouwen als een vroege variant van de huidige, door de ‘marktwerking’ geïnspireerde ‘public-private partnership’. Het verschil is dat de bisschoppen niet werden geïnspireerd door ideologie, maar door bitter, chronisch geldgebrek. Hierdoor kon het noodzakelijke bedrag niet uit de staatskas worden betaald, zodat de bisschoppen het benodigde bedrag, uiteindelijk opgelopen tot 1072 oude schilden, hebben geleend van de opeenvolgende drosten en kasteleins, die het bedrag telkens bij hun benoeming moesten voorschieten en afbetalen aan hun voorgangers, voordat het kasteel en drostambt aan hen kon worden overgedragen. Op deze wijze hadden de drosten het kasteel en het ambt in feite voor dat bedrag in pand. Elke volgende ambtenaar schoot dit bedrag weer voor en werd bij het einde van zijn ambtstermijn weer door zijn opvolger afbetaald.¹⁵

Bij de benoeming van de drosten en kasteleins in de bisschoppelijke periode (1395-1522, zie Bijlage 6) hebben de steden uit het Oversticht, die de keuze moesten goedkeuren, er zorgvuldig voor gewaakt zoveel mogelijk edelen te benoemen, die niet afkomstig waren uit Drente, maar uit Salland, teneinde het aloude onafhankelijkheidsstreven van de drosten en kasteleins zoveel mogelijk tegen te gaan. Slechts in enkele gevallen is van deze regel afgeweken, zoals bij de ambtsperiode van de bij uitstek in Drente gegoede edelman Rudolf van Munster (1505-1512), wat onmiddellijk leidde tot een voor de onafhankelijkheid van het Sticht levensgevaarlijke afscheidingsbeweging onder leiding van de drost. Ook in de 16e eeuw bestond bij het nieuwe Habsburgse gezag de neiging de kandidaten voor het ambt van drost en kastelein buiten Drente te zoeken en wel hoofdzakelijk bij vertegenwoordigers van de Friese adel. De gedachte aan het inbouwen van voldoende ‘checks and balances’ komt ook tot uiting bij de concrete maatregelen voor de versterking van het kasteel. Enerzijds was het duidelijk dat het kasteel de nieuwe macht van de bisschop moest

vertegenwoordigen en werd hiervoor een minimum van 1000 oude Franse schilden beschikbaar gesteld,¹⁶ anderzijds werd bepaald dat het kasteel daarna niet verder versterkt mocht worden,¹⁷ kennelijk ook weer om te voorkomen dat nieuwe kasteleins en drosten zich op eigen houtje een gevaarlijke versterking en residentie zouden proberen te verschaffen.

In elk geval hebben deze tegenstrijdige overwegingen wel geleid tot grootscheepse verbouwingen aan het kasteel. Bij de opgraving in 1968 bleek dat er rond 1400 op grote schaal is gewerkt aan de grachtversterking. Hierbij werd waarschijnlijk de hoge heuvel afgetopt, werden de gebouwen die erop stonden afgebroken en werd het plateau in twee of drie fasen vergroot. Deze activiteiten zijn op basis van het in de uitbreiding van de heuvel aangetroffen Siegburg en ander scherfmateriaal gedateerd in het einde van de 14e en het begin van de 15e eeuw.¹⁸ De bij deze activiteiten behorende zware beschoeiingen en naar buiten gerichte staketsels en palissades zijn door Renaud in 1968 geïnterpreteerd als de buitenste versterkingen van dit nieuwe heuvellichaam.¹⁹ (afb. 1 en 3). In deze periode is ook de grote ronde toren aangelegd met een buitendiameter van ca. 8,5 m en een muurdikte van ca. 2,20 m. De toren was niet op de oorspronkelijke motte gefundeerd, maar er tegenaan. De toren was opgebouwd op een fundering van zwerfstenen met een speklag van ijzeroersteen, mogelijk afkomstig van de afbraak van oudere bebouwing. Ook de zeer grote baksteenmaten, waarvan in het restauratieverslag sprake is (30,5 x 15,5 x 8,5 cm) zouden secundair toegepast kunnen zijn. Het is niet duidelijk wat de concrete bouwkundige relatie was tussen de toren en huidige hoofdvleugel. In elk geval staat het op basis van de hierna besproken inventarissen en rekeningen vast, dat deze hoofdvleugel, wel gefundeerd op de oude, verlaagde motte, zich daar als zaal ook in de 15e en 16e eeuw heeft bevonden.²⁰ De toren was in verband opgetrokken met een zuidwaarts lopende buitenmuur (afb. 1 en 4). De toren is in de 19e eeuw afgebroken maar bij de restauratie van 1968-1972 weer op het oude fundament opgetrokken. Een bij de restauratie tevoorschijn gekomen, fragmentarisch bewaarde steen met inscriptie ‘...ii..cas-

Afb. 3. Opgraving kasteel Coevorden 1968. Onderdeel beschoeiing en/of palissadering, begin 15e eeuw. Foto H.L. Janssen.

trum...ectum struxi...’, is wel met het voltooiën van het gebouw in (14)02 in verband gebracht,²¹ maar ook het jaartal (14)12 lijkt een goede kandidaat voor het beëindigen van bouwactiviteiten in deze jaren, zij het dat de versterkingen in 1411-1412 vooral het stadje lijken te betreffen.²²

■ Het kasteel in de eerste helft van de 15e eeuw

Vanaf de verovering van het kasteel in 1395 werd het kasteel en het schout- en rentambt Drente beheerd door bisschoppelijke ambtenaren, die sindsdien meestal ‘drosten’ werden genoemd.²³ Uit de eerste helft van de 15e eeuw zijn het de inventarissen, die de beste indruk geven van het kasteel. Uit deze periode zijn vier inventarissen overgeleverd. Twee daarvan zijn ongedateerd. Waarschijnlijk zijn

ze opgemaakt bij de ambtsaanvaarding als drost van Coevorden van respectievelijk Herman van Haersolte in 1413 (zie Bijlage 1),²⁴ en diens opvolger Dirk van Voerst in 1416 (zie Bijlage 2).²⁵ Een derde inventaris is wel gedateerd, op 18 september 1442 (zie Bijlage 4),²⁶ en opgemaakt ter gelegenheid van de ambtsaanvaarding van Aleph van Haren vijf dagen tevoren op 13 september 1442.²⁷ Dezelfde inventaris is door middel van het doorstrepen van het opschrift en het toevoegen van een postscriptum ongewijzigd opnieuw gebruikt bij de ambtsaanvaarding van Aleph van Haren’s opvolger Wolter Stellinck in 1450.²⁸ Verder bestaat er nog een ongedateerde lijst van artillerie op de bisschoppelijke kastelen in het Oversticht, waarin Coevorden ook voorkomt.²⁹ Op basis van de daarin voorkomende kasteleins kan deze lijst worden gedateerd tussen 1419 en 1421 (zie Bijlage 3).³⁰

Het belangrijkste doel van de inventarissen was vast te leggen welke onderdelen van de mobilia bisschoppelijk bezit waren. Het belangrijkste element hiervan waren het geschut en de militaire uitrusting. Behalve de gebruikelijke bogen (armborsten) en pijlen bevinden zich hieronder vanaf de eerste inventarissen handvuurwapens zoals haakbussen (1413: ‘donrehaken’) en kleine kanonnen (1413, 1419-21: ‘voegeler’, ‘steenbussen’, ‘kamerbussen’, ‘loetbussen’) maar ook een waarschijnlijk wat groter kaliber geschut (1413: ‘die grote busse’) met de daarbij behorende voorraad kruit en munitie. Bij het opsommen hiervan werden min of meer terloops ook de vertrekken vermeld waar deze voorwerpen zich bevonden. Hierdoor krijgen we een globale indruk van de indeling van het kasteel in de eerste helft van de 15e eeuw.

De opvallendste elementen hiervan zijn in alle inventarissen en ook in de lijst van artillerie uit 1419-1421 vier waarschijnlijk grote torens namelijk de Sallandse bergvrede, de Drentse bergvrede, de Twentse bergvrede en de ‘bergvrede bi der brugge’ (1413, 1416, 1419-1421), de laatste toren in 1442 en 1450 omschreven als de ‘berchvrede voer der bruggen’. In 1413 ontbreekt de Drentse bergvrede, maar wordt wel de later niet meer voorkomende ‘tolners berchvrede’ of ‘tolhuys berchvrede’ genoemd. Uit

de vergelijking met de inventarissen uit 1416, 1419-1421 en 1442 en 1450 blijkt, dat de 'tolners' of 'tolhuys berchvrede' uit 1413 gelijk gesteld kan worden met de vanaf 1416 voorkomende Drentse bergvrede.

Waarschijnlijk hadden deze torens in de eerste plaats een militair belang. Hierop wijst bij voorbeeld, dat de meeste voorwerpen op deze torens bestonden uit stukken vuurgeschut, munitie, bogen, pijlen en ander militair gereedschap, nodig voor de verdediging. Daarnaast zouden we uit de omschrijving 'tolners berchvrede' en 'tolhuys berchvrede' in 1413 kunnen opmaken dat deze toren in dat jaar fungeerde als woning voor de tollenaar.

De vraag kan worden gesteld waar deze torens stonden. Uit de inventarissen blijkt nergens een verband met een ander bouwdeel van het kasteel. Uit het feit dat deze torens bij alle inventarissen aan het eind van de rondgang na elkaar worden behandeld, zouden we kunnen opmaken dat deze torens geïsoleerd stonden van de kern van het kasteel. Als dit zo is, dan ligt het voor de hand aan te nemen, dat deze torens zich bevonden op de hoeken van het complex, omdat ze alleen op die hoekpositie een bevredigende militaire functie konden vervullen. In dat geval is het waarschijnlijk, dat de torens onderling verbonden waren door een weergang, op bogen waar deze een binnenplaats omsloot, intern waar een gebouw tegen de weergang was geplaatst.

Voor de lokatie van deze torens kan ook nog een andere mogelijkheid worden overwogen. Uit de enige 15e eeuwse rekening van een drost, die is overgeverd, de rekening van de kastelein van Coevorden en drost en rentmeester van Drente Johan Stelling over 1489-1490,³¹ blijkt namelijk dat de drost de jaarsalarissen uitbetaalt van de poortwachters ('poertenaers') van de 'Sallantschen', 'Drenthe' en 'Twenthe' poort.³² Hieruit zou kunnen worden opgemaakt dat dit de poortwachters zijn van de stadspoorten.³³ Het zou denkbaar zijn dat deze poorten werden verdedigd door een toren, een bergvrede. In dat geval is het echter vreemd, dat de bergvredes in deze rekening niet als zodanig worden genoemd, terwijl in de inventarissen niets erop wijst, dat men zich bij de vermelding van de bergvredes

buiten het kasteel heeft begeven. Omgekeerd is het ook niet waarschijnlijk dat minstens drie van de vier bergvredes van het kasteel voorzien zullen zijn geweest van een poort. Daarom is het het meest waarschijnlijk, dat niet alleen het kasteel voorzien is geweest van vier bergvredes, maar ook het stadje van minstens drie poorten. De naamgeving 'Sallandse', 'Drentse' en 'Twentse' bergvrede en poorten wijst op een actieve betrokkenheid van deze landsdelen bij de (her)bouw van stad en kasteel. Het lijkt daarom waarschijnlijk, dat zowel de bergvredes als de poorten gebouwd zullen zijn na de herovering in 1395, aangezien zowel de inname als de versterking van kasteel en stad Coevorden door de bisschop in en na 1395 niet alleen tot stand gekomen zijn in nauwe samenwerking met maar ook in sterke mate

.....

Afb. 4. Opgraving kasteel Coevorden 1968. Fundering ronde toren, mogelijk 'Sallandse bergvrede'. Speklagen van ijzer-oersteen op zwerfstenen. Dia H.L. Janssen, 1968. digitale bewerking G. de Graaf, 's-Hertogenbosch, 2008.

gefinancierd zijn door de steden en de verschillende landsdelen van het Sticht.

De Sallandse bergvrede is in de inventarissen de enige toren, die naast de ook hier talrijke militaire uitrustingsstukken, sporen vertoont van een min of meer permanente bewoning. In 1413 is het de enige toren waar zich een tafel en een stoel bevond, terwijl de aanwezigheid van een haal (verstelbaar hengsel om een ketel boven het vuur te hangen) en een haardijzer zelfs de aanwezigheid van een schouw en een haardvuur veronderstelt. Er is ook een bed. In 1416 zijn deze voorwerpen nog steeds aanwezig, maar is de bewoonbaarheid verder verhoogd door de aanwezigheid van een watervat en twee bedden in plaats van één. In 1413-1416 blijkt ook de Drentse bergvrede (in 1413 'des tolners bergvrede') voorzien te zijn van twee bedden (1416: 'een bedde myt enen staenden bedde'). In 1442/50 is de situatie wat minder duidelijk. Op de Sallandse bergvrede zijn de tafel en de bedden verdwenen, maar treffen we naast het wapentuig en de munitie nog steeds de stoel, de haal, het haardijzer en het watervat aan. De aanwezigheid van een waakhoorn, waarop de wachter alarm behoorde te blazen als hij onheil bespeurde,³⁴ wijst er echter wel op dat het nog steeds de bedoeling was dat de toren permanent bewaakt werd. Ook de Twentse bergvrede is in 1442/50 voor het eerst voorzien van een bed en een waakhoorn, zodat ook deze toren permanent door een wachter bewaakt kon worden. Evenals in 1416 staat in 1442/50 in de Drentse bergvrede nog steeds een bed (het andere 'hevet die wachter'), zodat ook hier een wachter min of meer comfortabel de nacht kon doorbrengen. De enige toren waarin tussen 1413 en 1450 geen enkele voorziening voor een verblijf merkbaar is en waarin alleen krijgstuig is opgeslagen, is de bergvrede bij c.q. vóór de brug. Dit is echter niet vreemd, want we kunnen aannemen, dat een permanente bewaking van deze toren in vredestijd niet nodig was, omdat op het vlakbij gelegen poorthuis altijd een poortwachter aanwezig was.

Met uitzondering van het lijstje met geschut uit 1419-1421 bestaat het hoofdbestanddeel van de inventarissen uit een rondgang langs een aantal vertrekken volgens een vaste volgorde (afb. 5). Het valt

niet met zekerheid te zeggen waar deze vertrekken zich bevonden, maar het lijkt waarschijnlijk dat ze zich voor het grootste deel zullen hebben bevonden in één of twee woonvleugels. Het belangrijkste onderdeel daarvan was in elk geval het 'huis' (gespeld als 'huyze', 'hues' en 'huys'). Hierin waren minimaal drie woonlagen, een kelderverdieping, een begane grond en een zolderverdieping. Hoewel het niet expliciet blijkt, ligt het voor de hand aan te nemen, dat het belangrijkste later genoemde vertrek, de zaal, de begane grond van dit 'huis' innam.

Eveneens komt in alle inventarissen het 'poorthuis' voor (gespeld als 'poerthuys' of 'poerthues'), dat als een apart gebouw kan worden opgevat, waarin zich de toegang tot het kasteel bevond. Onduidelijk is of we ons bij 'Peter Poerters spyker', dat alleen in de inventaris uit 1413 wordt vermeld, een apart gebouw of een apart vertrek moeten voorstellen. Het 'spyker' wordt vermeld, omdat er een bed stond.³⁵

De rondgang begint in alle inventarissen met de keuken (1413: 'koecken'; 1416: 'cokenen'; 1442/50: 'kokene'). Behalve het gebruikelijke keukengereedschap zoals potten, emmers, en een mosterdmolen die in 1413 al 'old' was en dit in 1450 nog steeds was, bevond zich hier ook een haal, zodat hier een schouw verondersteld mag worden, wat ook niet meer dan logisch is. Hierop volgt zonder uitzondering in alle inventarissen de bakkerij ('penterye'). In 1413 en 1416 volgt hierop een kelder en de bottelarij (1413: 'kelre ende bottelrye'; 1416: 'kelre ende buttelrye'). In 1442/50 wordt de bottelarij niet meer vermeld en wordt volstaan met de vermelding van de 'kelre'. Dit hoeft niet te betekenen, dat de bottelarij inmiddels afgebroken was.

Het gaat hier waarschijnlijk om een kelder, die in 1413-1416 als bottelarij dienst deed. Hierop wijst ook, dat in het vertrek in 1442/50 nog steeds dezelfde vleeston ('ene grote vleijschboden') stond als in 1413-1416.

Na deze kelder volgt in alle inventarissen het bakhuis (1413: 'backhuys'; 1416: 'bachues'; 1442/50: 'bachuys'), waar getuige de aanwezigheid van een grote brouwketel ook bier gebrouwen werd. Na het bakhuis begaf men zich naar de (waarschijnlijk gelijkvloerse) gevangenis (1413: 'vanghenhuys'; 1416:

‘vangenhuys’; 1442/50: ‘gevangenhuys’). Hier hield de drost, verantwoordelijk voor de rechtsgang in Drente, gevangenen in verzekerde bewaring in afwachting van hun proces, veroordeling en (meestal) executie. Behalve een groot aantal stukken geschut stond hier het ‘stock’ met vijf ijzeren bouten, waarin de ongelukkige gevangene werd vastgeketend. Na de inventarisatie van de gevangenis ging men in 1413-1416 een zolder op (1413: ‘opten zolre’; 1416: ‘op den solre’), waarschijnlijk boven de gevangenis, waar zich voornamelijk wat pijlen, buskruid en een afgedankte boog bevond.

Het is niet duidelijk of men in 1442/50 ook eerst deze zolder inventariseerde. In elk geval werd de zolder niet expliciet vermeld. In het algemeen lijkt het erop, dat de inventarissen uit 1413 en 1442/50 voor dit gedeelte van het kasteel wel de voorwerpen, maar niet de vertrekken benoemen. De meest concrete informatie levert de inventaris uit 1416, omdat deze een duidelijke rondgang van vertrek tot vertrek lijkt te zijn. We zullen deze inventaris dan ook verder als leidraad nemen.

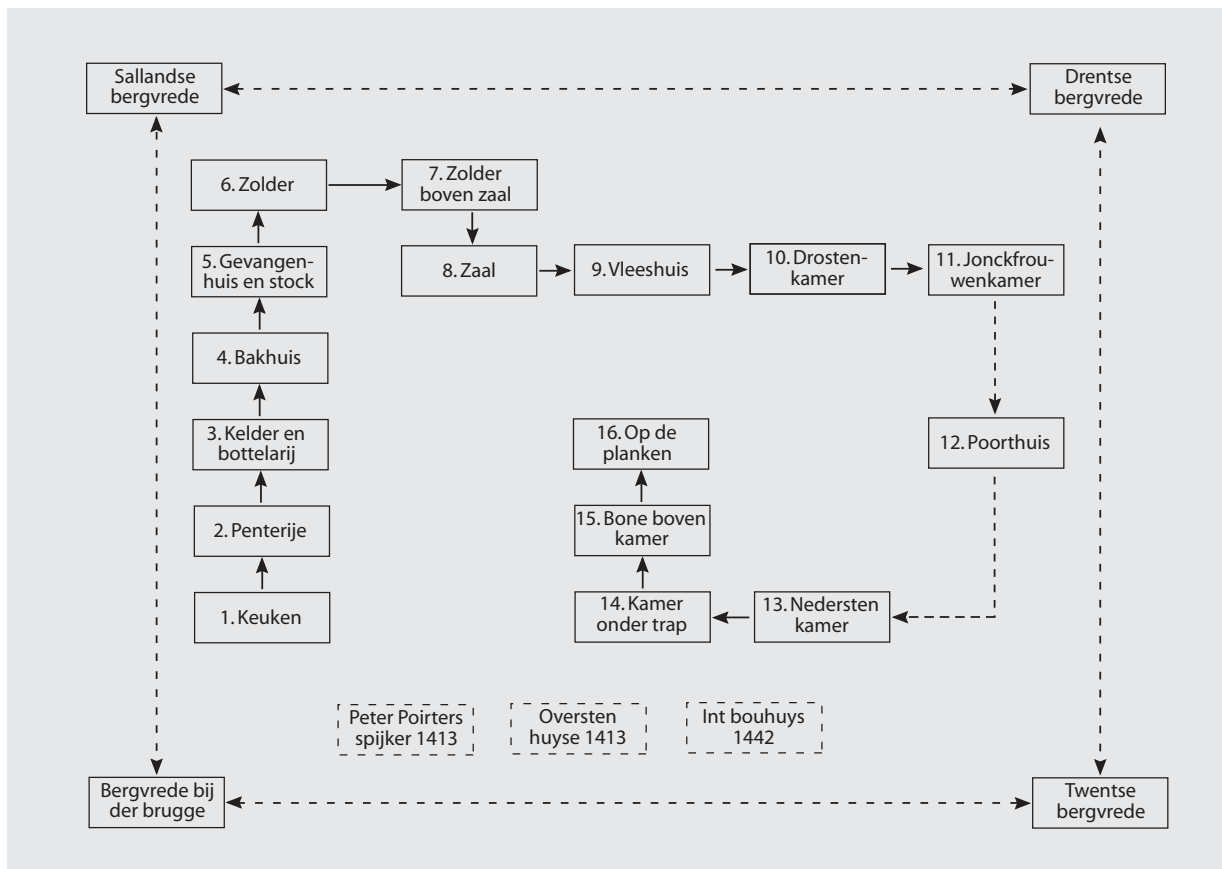
In 1416 ging men na de zolder boven de gevangenis naar een aangrenzende zolder boven de zaal, waar vooral salpeter en zwavel als grondstof voor buskruit lag opgeslagen. Hieruit krijgen we voor het eerst een aanduiding voor de lokatie van de gevangenis, namelijk naast de zaal. Daarom is het waarschijnlijk dat de gevangenis zich bevond in de latere, thans herbouwde ronde hoektoren, waar hij zich ook in latere eeuwen bevond. In 1413 en 1442/50 wordt deze zolder niet vermeld.³⁶ Ook in 1442/50 ging men na de gevangenis naar de zaal. Waarschijnlijk bevond zich hier toen ook één van de weinige niet puur functionele voorwerpen, het dubbele ‘wertafelbord’, een dubbel bord, waarschijnlijk voor het spelen van het tric-trac en het molenspel. Waarschijnlijk bevond zich hier ook een waakhoorn. De zaal wordt in 1413-1416 niet expliciet vermeld. Het bestaan van de zaal in 1416 staat echter wel vast door de impliciete vermelding van de zolder boven de zaal. Na de rondgang door het complex van de zaal met de erboven gelegen zolder kwam men in 1416 en in 1442/50 in het ‘vleyshuys’, waarschijnlijk bedoeld om, mogelijk in

gezouten toestand, de vleesvoorraden op te slaan. Het is denkbaar dat het hier gaat om een kelder onder de zaal. In 1416 stond hier echter alleen geschut en houtskool voor het vuur, in 1442/50 twee bedden voor de wachters.

In 1416 ging men van het vleeshuis naar de ‘drosten camer’, het privé-vertrek van de drost. Hier bevond zich dan ook behalve een boog met toebehoren een bed met een hemel, een kist, een stoel en het persoonlijke status- en beschavingssymbool bij uitstek: een watervat en een kom om de handen te wassen. Het is merkwaardig dat deze kamer van de drost noch in 1413, noch in 1442/50 genoemd wordt. Mogelijk woonde de drost in deze jaren niet op het kasteel zelf. Aansluitend aan de kamer van de drost kwam men in 1416 ‘inder joncfrouwen camer’. Wie deze ‘joncfrouw’ was weten we niet. Aangezien ‘joncfrouw’ over het algemeen een titel was die gereserveerd was voor adellijke dames, is het mogelijk dat hiermee de vrouw van de drost bedoeld werd wat de plaatsing naast de kamer van de drost zou verklaren. De ‘joncfrouwen camer’ komt in 1413 niet voor. In de inventarissen uit 1442/50 wordt dit vertrek wel vermeld als ‘joffer kamer’, maar op een geheel andere plaats in de inventaris. Dit komt omdat dit vertrek daar niet in een bewuste rondgang is opgenomen maar in een opsomming van vertrekken waar zich bedden bevinden.

Na de ‘joncfrouwen camer’ wordt in 1416 het hierboven genoemde poorthuis vermeld, waarvan we aannemen dat het een apart, mogelijk vrijstaand bouwdeel was. Na het poorthuis volgt in 1416 een aantal bijeenhorende vertrekken, waarvan de lokatie niet duidelijk is. Het gaat om achtereenvolgens de ‘nedersten camer’, de ‘camer onder de trappe’, het ‘blochues’, ‘op den bone boven den camer’ (een zolder) en ‘op den plancken’, mogelijk op de vloering. Het is opvallend dat geen enkele van deze vertrekken genoemd wordt in de inventaris uit 1413. Dit is wel het geval, zij het onvolledig in de inventarissen uit 1442/50. Dit zou kunnen betekenen, dat dit een bouwdeel is, dat is opgetrokken tussen 1413 en 1416.

De belangrijkste van deze vertrekken was vermoedelijk de ‘nederste camer’. Waarschijnlijk was dit

vertrek behalve voor het bewaren van een aantal bogen en het daarbij horende gereedschap bestemd voor permanente bewoning getuige de aanwezigheid van een bed en een zitgelegenheid. Intrigerend is de mededeling in de inventaris uit 1442/50, dat zich in deze kamer zes dekens bevonden 'op mijne heren bedde', die kapot waren. Aangezien met 'mijnen here' over het algemeen de bisschop bedoeld wordt, doet dit de vraag rijzen of het bed op de nederste kamer soms het bed van de bisschop was en 'de nederste camer' de kamer van de bisschop als hij in Coevorden op bezoek was. Hoe de hierna volgende reeks vertrekken, namelijk de kamer onder de trap, het blochues, de 'bone' boven de kamer³⁷ en 'opde plancken', geïnterpreteerd moet worden is niet geheel duidelijk. Het vertrek 'opde plancken' is kennelijk bewoonbaar getuige de aanwezigheid van een 'trysoer' (een soort buffetkast) en een stoel. Mogelijk gaat het hier om de vliering boven de zolder ('bone'). In 1442/50 worden van al deze vertrekken

Afb. 5. Loopschema inventarissen Coevorden 1413-1450. Tek. drs. I. Cleijne (BAAC), 2008.

uit de inventaris uit 1416 alleen de 'nedersten camer' en de kamer onder de trap vermeld.

Ten aanzien van de lezing 'blochues' in de tekst van de inventaris uit 1416 bestaat onzekerheid; misschien stond er 'poerthues'.³⁸ Een 'blochues' waarmee in het algemeen een versterking als geheel wordt bedoeld, is moeilijk te interpreteren als vertrek binnen een gebouw. Weliswaar kan 'blochues' in het middelnederlands ook gevangenis met het 'stock' betekenen, maar hiertegen pleit, dat dit vertrek overal elders in de inventarissen uit 1413, 1416, 1419-21 en 1442/50 (ge)vangenhuis wordt genoemd. Wel zouden we eventueel kunnen denken aan een 'stube', een houten, ingebouwd vertrek,

maar van dit in Duitsland en Oostenrijk bekende verschijnsel zijn in de Nederlanden geen voorbeelden bekend. Intrigerend is ook de mededeling waarmee deze reeks vertrekken in de inventaris uit 1416 afsluit, namelijk dat 'op den hues ende beneden an den berghe' schragen staan voor het geschut. De vraag is wat 'beneden an den berghe' betekent. Het zou kunnen dat hiermee het restant van de geëgaliseerde kasteelheuvel is bedoeld. Misschien ook wordt hier een hooiberg bedoeld, maar waar die zich dan bevindt, is onduidelijk.

Samenvattend kunnen we stellen, dat de 15e-eeuwse inventarissen het volgende beeld opleveren voor het uiterlijk van het kasteel. Het was een vierkant of rechthoekig complex met vier torens, waarschijnlijk op de hoeken, één of meer onderkelderde woonvleugels met een zaal, woonvertrekken voor de drost en zijn vrouw en dienstruimten. De namen van de torens kunnen een indicatie geven over hun positie binnen het complex. De naamgeving als Sallandse, Drentse of Twentse landvrede kan gebaseerd zijn op degenen, die de bouw hebben gefinancierd. Ze kunnen echter ook of mede genoemd zijn naar de streek waar ze naar gericht zijn. In dat laatste geval bevond de Sallandse landvrede zich aan de NW of ZW hoek, de Drentse aan de NO of NW hoek, de Twentse aan de ZO of ZW hoek.³⁹ De keuze voor beide mogelijkheden wordt bepaald door de positie van de vierde toren, de bergvrede bij of vóór de brug. Gezien de positie van het opgegraven bruggehoofd (afb. 9) is dit de toren op of bij de ZW hoek. In dat geval is de Sallandse bergvrede de toren op de NW hoek, de Drentse de toren op de NO hoek, de Twentse de toren op de ZO hoek.

Behalve deze hoofdburcht behoorde tot het gehele complex ook een voorburcht. Expliciet wordt de 'voerburchte' als allerlaatste element alleen in de inventaris uit 1416 vermeld. Op dezelfde laatste positie figureert drie jaar eerder, in de inventaris uit 1413, het 'oversten huyze', waarvan we aan kunnen nemen, dat dit een gebouw was dat zich op dezelfde

voorburcht bevond. In de inventarissen uit 1442 en 1450 staat op deze positie het 'bouhuys'. Ook dit gebouw, waarschijnlijk een vakwerkgebouw met een agrarisch karakter stond waarschijnlijk op de voorburcht. Mogelijk was de 'oversten huijze' uit 1413 en het 'bouhuys' in 1442/50 hetzelfde gebouw.

■ Het kasteel in de tweede helft van de 15e eeuw

Uit de tweede helft van de 15e eeuw kennen we geen inventarissen. Uit deze periode is echter wel de eerder vermelde drost- en rentmeestersrekening bewaard gebleven, lopend van 1 augustus 1489 tot 31 juli 1490.⁴⁰ Hierin wordt de 'nye huse' vermeld. Dit 'nieuwe huis' komt in de inventarissen uit 1413-1450 niet voor. Hoewel dit geen doorslaggevend

Afb. 6. Plattegrond stad en kasteel van Coevorden door Jacob van Deventer, ca. 1550.

argument is, wijst dit erop dat het 'nyen huse' een bouwdeel is, dat niet ver voor 1489 is ontstaan. In het rekeningjaar 1489-1490 werd dit 'nyen huse' aan de oostkant uitgebreid met een nieuwe eerste verdieping, die bestemd werd tot slaapkamer voor de knechten.⁴¹ Door middel van een deur werd deze kamer verbonden met de zolder boven de zaal. Het vertrek was vanaf de binnenplaats toegankelijk via een aan de buitenzijde nieuw getimmerd houten trappenhuis, met hout beschoten dat afgedekt werd met een aparte kap. Uit de omschrijving kunnen we afleiden dat dit gebouw aan de oostzijde heeft aangesloten tegen de nu nog grotendeels bestaande zaal.

■ Het kasteel in de 16e eeuw

In het begin van de 16e eeuw maakte het kasteel een roerige periode door, toen de drost Roelof van Munster (1505-1512) probeerde met het kasteel van Coevorden als centrum Drente opnieuw tot een zelfstandig staatje op te werken. Hierbij werden in 1512 door de drost de wallen en grachten rond het kasteel met bolwerken en palissaden versterkt. Het kasteel werd echter door de bisschop met behulp van de drie IJsselsteden Deventer, Kampen en Zwolle heroverd, waarna de bisschop en de Staten in 1515 besloten de wallen te slechten, maar de grachten niet te dempen en de poortgebouwen te laten staan.⁴²

Het is niet bekend of dit besluit uit 1515 inderdaad is uitgevoerd. Kort hierna, op 12 september 1522 werd het kasteel veroverd door troepen van hertog Karel van Gelre (1492-1538),⁴³ die in zijn strijd tegen de Habsburgse omsingeling door keizer Karel V het vooral gemunt had op het bisschoppelijke Oversticht. Van 1522 tot 1536 zou het kasteel in Gelderse handen blijven. In deze periode werd het kasteel onder leiding van de Gelderse drost Johan van Selbach grondig versterkt.⁴⁴ Over de periode 1523-1529 zijn hiervan de rekeningen bewaard gebleven.⁴⁵ De rekeningen geven echter nauwelijks bijzonderheden en vermelden hoofdzakelijk bedragen en de namen van hen aan wie de bedragen betaald werden. Het gaat duidelijk wel om zeer grootschalige werkzaamheden. Het totaal aantal werkdagen is berekend op 17.100, waarvan het grootste gedeelte (14.054)

werd besteed door timmerlieden, houtzagers en grondwerkers.⁴⁶ Verder blijkt, dat het kasteel al in 1528/29 omgeven is door een grote wal, omgeven door een dubbele gracht met een lagere wal tussen beide grachten. In de gracht zijn aaneensluitende palenrijen aangebracht. Op basis hiervan kan worden aangenomen, dat het grootste deel van de Gelderse activiteiten zijn besteed aan het aanleggen van versterkingen rond het kasteel. Het versterken van bestaande kastelen door de aanleg van grote aarden wallen met dubbele grachten, voorzien van palissaden, geschutsplatforms en ingegraven houten geschutsstellingen is karakteristiek voor de Gelderse vestingbouwactiviteiten in het oosten van Nederland in deze periode.⁴⁷ De Gelderse vestingbouwers waren in deze periode relatief modern. Alleen op deze wijze waren de oude middeleeuwse kastelen bestand tegen de eisen van het moderne vuurgeschut.

Uit de Gelderse rekeningen kan ook worden opgemaakt dat in deze periode aan het kasteel zelf verbouwingen plaatsvonden. Zo wordt in deze periode zowel een nieuwe 'stoeve' (verwarmde kamer) gemaakt voor 'mijns genedigen here' als voor de knechten en wordt voor het eerst een 'capelle' vermeld, waaraan door de metselaar en drie knechten 52 werkdagen wordt gewerkt. Verder wordt het brouwhuis verbouwd en wordt een nieuw turfhuys in de voorburcht aangelegd.⁴⁸

Twee fragmenten van Gelderse wapenstenen, die bij de restauratie van het kasteel in 1968-1972 zijn aangetroffen en opnieuw in het gerestaureerde muurwerk zijn ingemetseld, suggereren dat de Gelderse hertog en zijn drost er belang aan hebben gehecht de verbouwing van (waarschijnlijk) de representatieve ruimten van het kasteel te markeren met hun aanwezigheid. Eén wapensteen boven de ingang naast de zaal heeft het opschrift 'Karol(us) Dux d(e) Gel(riæ) 1527'. Het andere fragment, na de sloop ingegraven in de vloer van de toren, heeft het fragment van het jaartal '... (M) D XXXIII' [= (1)533] en markeert waarschijnlijk de voltooiing van de verbouwing.⁴⁹

De Gelderse bezetting duurde 14 jaar. Op 11 november 1536 zag Johan van Selbach zich gedwongen het kasteel na een beleg van enige weken over te geven aan de gouverneur van Friesland Georg

Schenck van Toutenburg als bevelhebber van de Bourgondische troepen van keizer Karel V.⁵⁰ De bisschop was als wereldlijk vorst reeds lang uit het gezicht verdwenen door de overdracht, in 1528, van het wereldlijk gezag over het Neder- en Oversticht aan Karel V. Hertog Karel van Gelre was de enige vorst in de Nederlanden, die, gesteund door de Franse koning, de strijd tegen de keizer volhield. Hoewel Karel van Gelre door het overlopen van Groningen en de Ommelanden in juni 1536 en het verlies van Coevorden in het najaar een zware klap had gekregen, was de strijd bepaald nog niet gestreden. Het bleef dan ook nog jaren onrustig en de Bourgondiërs hebben in de jaren 1536-1538 dan ook nog heel wat geld gespendeerd aan het herstel en de fortificatie van het kasteel. Het uitgegeven bedrag is echter veel lager dan tijdens de Gelderse periode en waarschijnlijk ging het vooral om herstel van de bij het beleg geleden schade.⁵¹ Behalve de aanleg van een grote wal rond het kasteel en de verbouwing van de functionele en representatieve ruimten van het kasteel zelf, is het waarschijnlijk dat tijdens de Gelderse bezetting ook grote gedeelten van het 15e eeuwse kasteel, inclusief drie van de vier bergvredes, zijn afgebroken. Dit wordt onder andere gesuggereerd door de uit het midden van de 16e eeuw daterende plattegrond van Jacob van Deventer, waarop het kasteel binnen de grachten blijkt te bestaan uit twee door een tussengracht gescheiden gedeelten. Het noordelijke gedeelte hiervan, klaarblijkelijk de hoofdburcht, bevat op de hoek nog één toren (afb. 6). Het blijkt ook uit de vergelijking van de 15e eeuwse inventarissen met de twee bewaard gebleven 16e eeuwse inventarissen, beide daterend uit 1547, die kort na elkaar zijn opgemaakt, respectievelijk op 7 en 25 juli (zie ook Bijlage 5).⁵² De eerste inventaris, gedateerd 7 juli, is duidelijk een eerste versie van de tweede, definitieve en is voor een groot deel gelijklopend. Beide inventarissen bestaan vooral uit lijsten van stukken geschut en allerlei hulpmiddelen en gereedschap daarvoor met terloopse vermeldingen waar dit zich bevond. Wel zijn er verschillen in de afzonderlijke stukken geschut, omdat juist in deze periode in de nabijheid hevige gevechten plaatsvonden, waardoor verschillende stukken geschut aangen en afgevoerd werden.

Evenmin als de 15e eeuwse inventarissen, representeren de twee inventarissen uit 1547 een systematische rondgang door het kasteel. Wel worden hierin acht specifieke onderdelen van het kasteel met name genoemd. Het belangrijkste bouwdeel is de 'blauwen toorn'. Verder worden vermeld de 'zale', 'smidse', het 'brouwhuys', de 'gevenckenisse',⁵³ de 'drossen stove',⁵⁴ de 'knechtenstove' en de 'rosmeulen'. Verder worden in de inventaris van 7 juli nog de aarden 'wal' en 'mesichouen', de mezekouwen, vermeld. Vermoedelijk waren dat in deze periode kleine uitspringende bastions aan de wal, mogelijk van hout, laaggelegen en bestemd voor de verdediging van de gracht door middel van (vooral) haakbussen en eventueel wat klein geschut.⁵⁵ Een karakteristiek element in de inventarissen uit 1547 is ook, naast de aanwezigheid van kruiwagens en schoppen, het voorkomen van een heistelling ('grootte heye om paelen mit inne te heyen'). Vestingen als Coevorden in 1547 was, ontleenden immers hun sterkte niet zozeer meer aan dikke muren, maar vooral aan de rondom gelegen aarden wallen en het permanente onderhoud daarvan. Toen Coevorden na de verovering door Karel V van de heerlijkheid Lingen geen grensvesting meer was en het kasteel zijn directe militaire belang had verloren, werd in 1551 besloten tot de demilitarisering en ontmanteling van de wallen. In de laatste maanden van 1551 en het begin van 1552 werd dit uitgevoerd. Timmerlieden demonteerden de houten constructies in de wal zoals mezekouwen, staketsels en poorten, waarna de door de drost opgeroepen poorters een groot deel van de wallen hebben afgegraven.⁵⁶ De plattegrond van Jacob van Deventer van de stad Coevorden en het kasteel dateert waarschijnlijk juist uit deze periode. De plattegrond toont het kasteel bestaande uit twee rechthoekige gedeelten, van elkaar gescheiden door een tussengracht (afb. 6). Het belangrijkste bouwelement op de hoofdburcht is een toren met een blauw leien dak op de noordwesthoek. Het geheel, hoofdburcht en voorburcht is omgeven door een brede gracht. Een belangrijke vraag is de datering van de kaart van van Deventer. De officiële uitgifte van de kaarten kan worden gesteld rond 1560, maar gedetailleerd onderzoek heeft aangetoond dat een groot deel van het veldwerk en

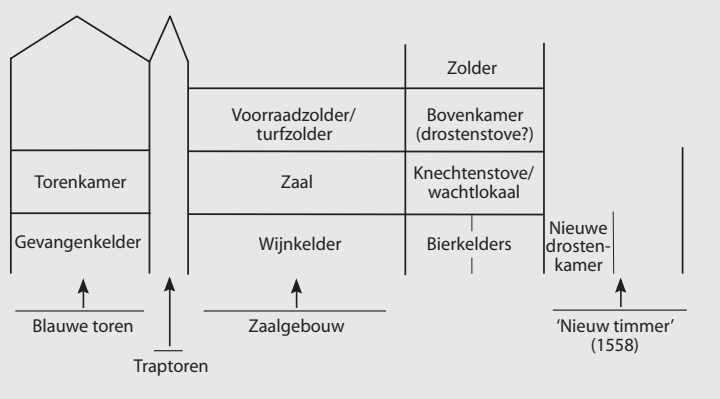
de opmetingen van deze plattegronden, vooral in Brabant, heeft plaatsgevonden in het midden van de jaren veertig van de 16e eeuw. Dit betekent dat het de vraag is of de kartering van Coevorden door van Deventer heeft plaatsgevonden juist vóór of juist na de ontmanteling van de wallen in 1551-1552. Het lijkt mij het meest waarschijnlijk dat de opname heeft plaatsgevonden juist in deze jaren. De kaart toont de brede gracht met een groot voorland tussen het gebouw en de gracht met vooral aan de noord-oever een voor van Deventer onkarakteristiek rafelig verloop wat zou kunnen wijzen op een onduidelijke hoge oever en/of een restant van nog niet afgegraven wallen. Uit de rekeningen weten we dan ook dat nog in 1558 een gedeelte van de wal, dat in de weg stond bij de aanleg van een nieuwe vleugel, moest worden geslecht.⁵⁷

Het beeld van het 16e-eeuwse kasteel, zoals dit naar voren komt uit de inventarissen en de kaart van van Deventer komt goed overeen met het resultaat van de analyse door C. F. Janssen van de 16e eeuwse rekeningen van de Landdrost van Coevorden (vanaf 1536) en de rentmeester van de Drentse Domeinen (vanaf 1543).⁵⁸ In grote lijnen is de in deze rekeningen en de hierboven besproken inventarissen beschreven situatie (afb. 7a en 7b) de huidige nog

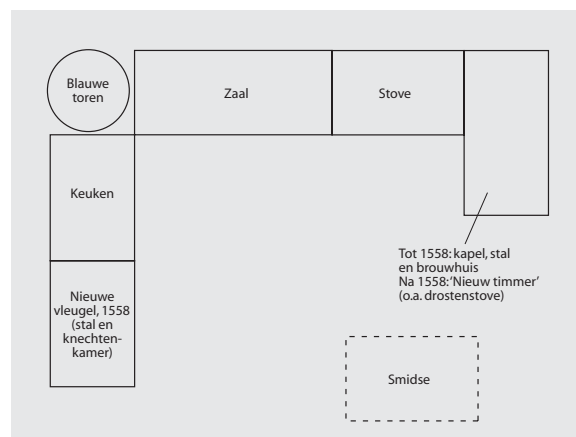
bestaande toestand, zoals die bij de restauratie van 1968-1972 is geconsolideerd of teruggedestaureerd.

In de rekeningen en inventarissen is het meest opvallende bouwdeel de blauwe toren, ook zichtbaar op de plattegrond van van Deventer. Waarom deze toren zo genoemd wordt, is niet duidelijk. Misschien droeg hij deze naam, omdat hij met blauwe leien gedekt was. In deze toren bevond zich volgens 17e- en 18e-eeuwse rekeningen de gevangenkelder, bereikbaar via een trap die uitkwam in de torenkamer. De toren had in de 16e eeuw slechts één verdieping. Naast de toren lag de zaal. Tussen de blauwe toren en zaal bevond zich een traptoren, waarvan de bouwsporen ook tijdens de restauratie zijn aangetroffen. De zaal was onderkelderd met de wijnkelder van de drost. Boven de zaal bevond zich een grote zolder die in de 16e eeuw als turfopslag in gebruik was. Aan de oostzijde grenzend aan de zaal bevond zich de huidige ingangshal. Deze hal was onderkelderd met twee tongewelven, dwars op de lengteas van het gebouw, die in gebruik waren als bierkelders. De huidige ingangshal was in de 16e eeuw in gebruik als de 'stove' of knechtenstoof en fungeerde als het te verwarmen wachtlokaal voor de wachters (de 'knechten'). Voor het regelmatig wachtlopen door de wachters was waarschijnlijk

Afb. 7a. Doorsnedeschema hoofdvleugel kasteel Coevorden noordzijde. 16e eeuw op basis van de rekeningen en de inventarissen. Tek. drs. I. Cleijne (BAAC).

Afb. 7b. Plattegrondschematische kasteel Coevorden 16e eeuw op basis van de rekeningen en inventarissen Tek. drs. I. Cleijne (BAAC).

ook het in de inventaris uit 1547 vermelde 'hoerloge met zijn gereetschap' bedoeld, een uurwerk dat op geregelde tijden zal hebben geslagen zodat de wacht regelmatig kon worden gewisseld.⁵⁹ Boven deze knechtenstoof wordt in de rekeningen van 1538-1540 een kamer vermeld, de 'bovenkamer', die mogelijk identiek is met de 'drosten stove' uit de inventaris van 1547. Boven deze kamer bevond zich een zolder. Deze zolder lag met de zolder boven de zaal onder dezelfde kap.

Uit de rekeningen blijkt ook, dat aan de oostzijde aansluitend aan het blok zaal-hal/stoof tussen 1558-1563 een nieuwe lage vleugel werd opgetrokken van ca. 8,5 meter in het vierkant, door een muur in de langrichting in tweeën verdeeld, waarin twee kamers werden gemaakt, elk met een eigen schouw en privaat. De kamer aan de pleinzijde ging na 1558 fungeren als de nieuwe slaapkamer van de drost. Voor deze vleugel werden in Zwolle 25 gebrandschilderde ruitjes besteld met het wapen van de keizer en het teken van het Gulden Vlies. Deze vleugel is als bouwvolume bij de restauratie hersteld. Dit

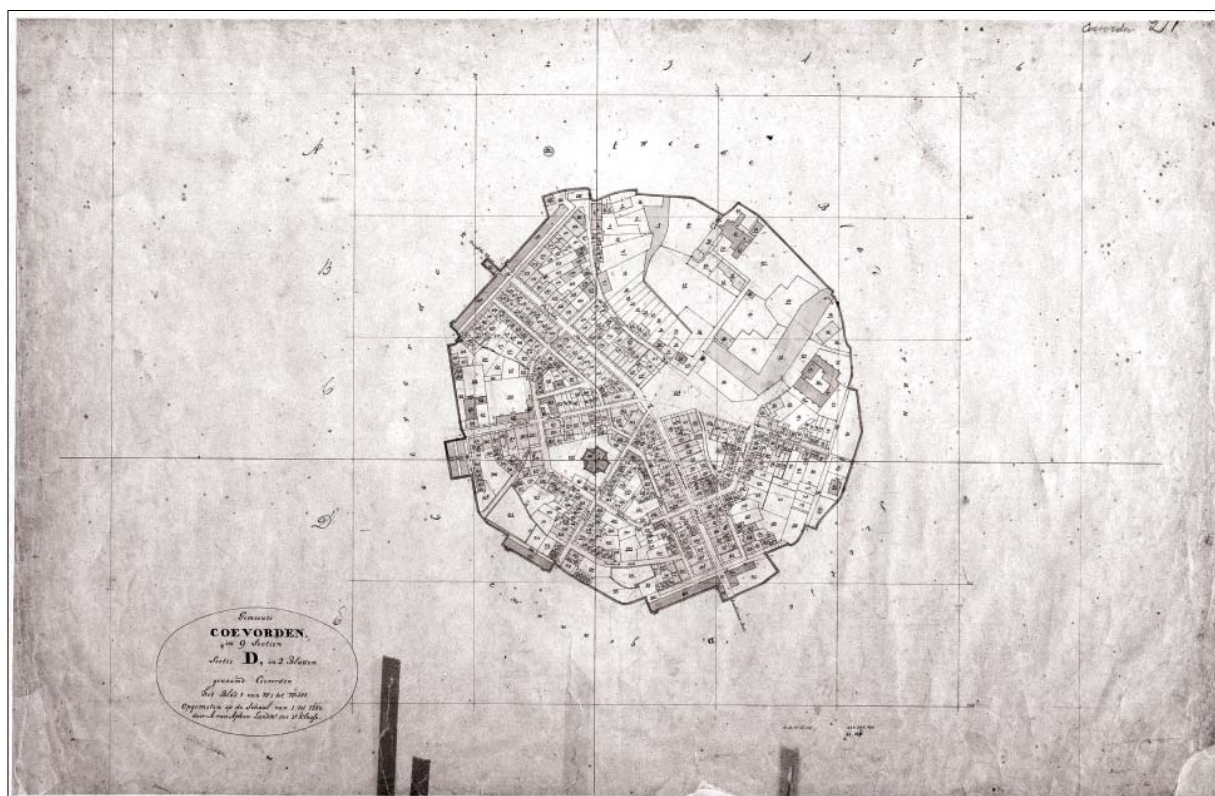
'nieuw timmer' blijkt in de plaats te komen van '... dat oude timmer als dat oude Brouhuijs, den olden stall ende die Capelle...', die toen werden afgebroken.⁶⁰ Hiermee is de lokatie bepaald van het brouwhuis uit de inventaris van 1547 en de kapel, die tijdens de Gelderse bezetting voor het eerst wordt vermeld. Onbekend blijft de lokatie van de smidse, die in beide inventarissen uit 1547 voorkomt. Uit de rekeningen weten we dat deze smederij kort daarvoor, in 1541 was aangelegd.⁶¹ Het ligt voor de

Onder:

Afb. 8a. Kadastrale minuut van kasteel en stad Coevorden, 1822.

Rechts:

Afb. 8b. Kasteel en stad Coevorden volgens de kadastrale minuut, 1822. Hierop zijn de waterlopen geprojecteerd volgens de kaart van Jacob van Deventer. Digitalisering drs. I. Cleijne (BAAC).

hand aan te nemen, dat ook deze smidse in of kort na 1551, toen de wallen hun verdedigende functie verloren, buiten gebruik gesteld is. Een eigen smid is bij uitstek nuttig voor de reparatie van wapentuig. Na de afbraak van de wallen was aan een eigen smid waarschijnlijk niet veel behoefte meer.

Terloops komt in de rekeningen ook de keuken ter sprake. Uit de rekeningen en ook uit de bij de res-

tauratie aangetroffen bouwsporen blijkt dat in de 16e eeuw de keuken haaks op de zaal stond, bij de traptoren. Het vertrek was onderkelderd. De kelder stond in verbinding met de wijnkelder onder de zaal.⁶² Het is aannemelijk, dat deze 16e-eeuwse keuken dezelfde keuken is als de keuken, die genoemd wordt in de inventarissen uit 1413-1450. Waarschijnlijk in het verlengde van deze keuken ('achter aan de koken') werd in 1558 een met pannen

gedekte nieuwe vleugel aangebouwd, binnenwerks ca. 15 x 5 m, waarin een stal werd ondergebracht en een knechtenkamer, voorzien van een schoorsteen. Voor de aanleg van deze vleugel werd een gedeelte van de aarden verdedigingswal geslecht.⁶³

In de volgende eeuwen is deze bebouwing in grote lijnen gehandhaafd gebleven. Het stadje Coevorden inclusief het kasteel werd binnen een nieuwe gebastioneerde omwalling gebracht, maar de gebouwen van het 16e-eeuwse kasteel zijn op de 19e-eeuwse kadastrale minuut in grote lijnen nog herkenbaar (afb. 8 en 9). De ronde toren werd kort na 1831 afgebroken. Men neemt aan dat het de 'Blauwe Toren' is, die vóór de sloop is vastgelegd op een tekening van Augustijn Claterbos (1750-1822).⁶⁴ Het inmiddels zeer vervallen complex is uiteindelijk in de jaren 1968-1972 gerestaureerd.

Als we tenslotte de 16e-eeuwse situatie vergelijken met de 15e-eeuwse, dan kunnen we concluderen, dat er een aantal grote veranderingen hebben plaatsgevonden, die puntsgewijs als volgt kunnen worden samengevat.

1. Het blijkt dat in de 16e eeuw de vier bergvredes verdwenen zijn. Het kasteel lijkt veel kleiner te zijn geworden. Waarschijnlijk is een groot deel van het 15e-eeuwse kasteel inclusief de grote torens, gesloopt door de Geldersen. In een oorlogssituatie is dit begrijpelijk, omdat hoge torens kwetsbaar zijn voor vijandelijk geschut.
2. Het kasteel bestond in de 16e eeuw uit twee gedeelten, een rechthoekige hoofd- en een rechthoekige voorburcht, gescheiden door een tussengracht. Het is mogelijk dat deze scheiding pas in de 16e eeuw tot stand is gekomen
3. Waarschijnlijk is één bergvrede gehandhaafd. Vermoedelijk is deze echter met een verdieping verlaagd. Waarschijnlijk is dit de 'Blauwe Toren'.
4. De 'Blauwe toren' kan waarschijnlijk worden geïdentificeerd met de 'Sallandse Bergvrede' uit de 15e-eeuwse inventarissen op de NW hoek. Het handhaven van deze toren lijkt een logische

keuze want deze toren was bewoonbaar en hierin bevond zich de gevangenis. De naam 'Blauwe Toren' slaat waarschijnlijk op een dakdekking van blauwe leien. Maar ook een gedeeltelijke opbouw in natuursteen van het opgaande werk van deze vóór de restauratie tot op het fundament afgebroken toren is niet uitgesloten.⁶⁵

5. De hoofdelementen van het 15e-eeuwse kasteel, namelijk de zaal met kelders en zolders, zijn in de 16e eeuw gehandhaafd. Hetzelfde geldt voor de aanbouw met de keuken in de vleugel, haaks op de lange oost-west vleugel. De overige aanbouwen zijn diverse malen gewijzigd, in 1489-1490, 1523-27 en 1558-64.
6. De belangrijkste versterkingen van het kasteel in de 16e eeuw waren de aarden wallen, die in eerste instantie tijdens de Gelderse bezetting tussen 1522 en 1538 waren aangelegd en na wat verbouwingen en aanpassingen in 1551-1552 zijn ontmanteld. ■

■ Bijlagen

Bijlage 1

Ongedateerde inventaris van roerende goederen op het kasteel Coevorden, door de weduwe van Johan van Buchorst overgedragen aan Herman van Haersolte, waarschijnlijk opgemaakt bij de ambtsaanvaarding van Herman van Haersolte in 1413.²⁴

Rijksarchief Utrecht, Archief Bisschoppen, Inv. nr. 371, p. 133
[N.B.: Dit archiefstuk is gepagineerd in plaats van, zoals gebruikelijk, van een folio-aanduiding voorzien].

Dit is alsulke reyschap als Johans wijff van Buchorst Herman van Haersolte overleverde, welke reyschap den huse van Coeverden toebehoert.

Inden iersten in die koecken, v ketele der is een van v emmere, een van iiii emmere, een van ii emmere, een van enen emmer ende een cleyn ketel.

Item ii pot te samen van enen emmer.
Item een cleyn pot. Item een hail.
Item een schumer. Item een vleyskronne.
Item een olde mostertmoelen.

Die penterije
Item iii olde kysten.

Die kelre ende bottelrije
Item een grote vleysch boeden.

Inden backhuys
Item een brouweketel. ii grote bueden.
Item een olde budelkist.
Item een wercktafel.
Item een zuerketel.

Opten vanghenhuys
Item iii armborst. Item ii zuylle.
Item ii steeghreeps yser.
Item iiii spangordel. Item xi loetbussen.
Item een voegeler. Item vi donrehaeken.
Item drie drevel. Item een haemer.
Item v yseren bolten totten stocken.
Item een stockhaemer. Item ii breeckyser.
Item een lange kyste halff vol pijle.

Item opten zolre een cleyn kist niet alvol pijl.
Item ii tonnen pijl die een en doech niet vele.
Item een kiste mit een wenich kruyts.

Item v bedde, der is een opt poirthuys. In peter poerters spijker een, opt tolhuys berchvrede ii. Opt sallantsche berchvrede i.
Item ii olde te reten zaertsen.

Item opten huyze een halve ton salpeters.
Item c lb(=pond) zwefels. Item een deel lyndenkalen.
Item opten poerthuys ii armborst.
Item een spangordel. Item een loetbusse.
Item een gesoldiert waeckhoerne.

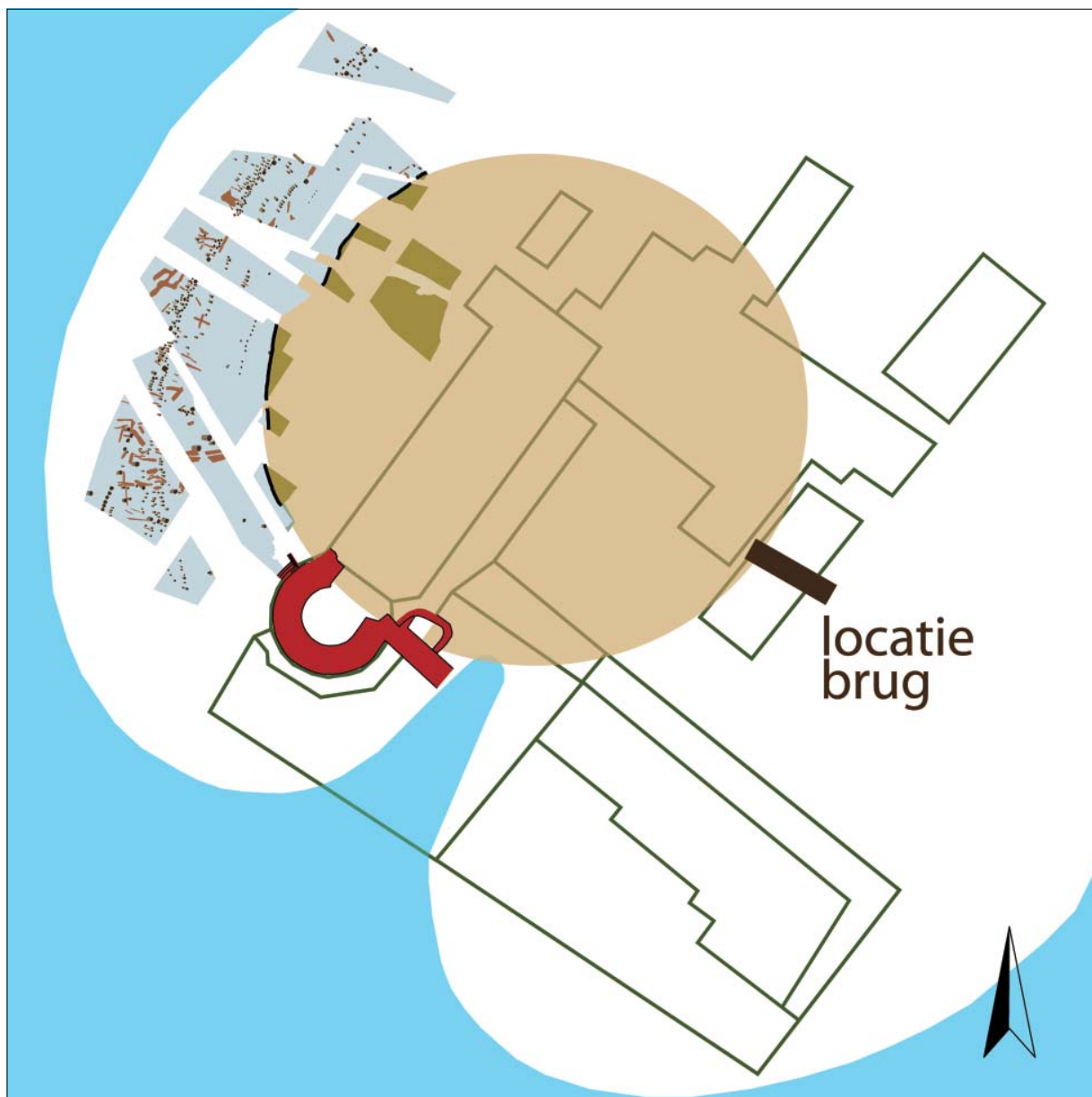
Item opten berchvrede bider bruggen.
Item een armborst. Item een spangordel.
Item een wijnde. Item ii loetbussen.
Item een budel mit krude.
Item een groet korff lijndenkalen.
Item die grote busse.

Item opdes tolners berchvrede.
Item iii loetbussen. Item een armborst.
Item een wijnde. Item een haemer.
Item een drevel. Item een halve ton pijl.

Item opten zallantschen berchvrede.
Item iii loetbussen. Item ii vogeler.
Item een steenbusse. Item xxii stoelpijl (?).⁶⁶
Item achtiën schoeffpijl. Item een taiffel.
Item xvi lode. Item een driffhamer.
Item een drieffnagel. Item een wijnde.
Item ii spangordel. Item iii armborste.
Item een zieten. Item een haile. Item een branderoede.

Item opten twentschen berchvrede.
Item iii loetbussen. Item een armborst.
Item ii donrehaeke. Item een drevel.
Item een haemer. Item xviii donrelode.
Item xviii schoeffpijl.

Item opten oversten huyze.
Item bussen steen groet ende cleyn,
tridsoer piecken ende kuyzen.

Afb. 9. Kasteel Coevorden. Projectie van de opgravingsplattegrond 1968 (zie ook afb. 1) met de extrapolatie van de diameter van de motte op de ondergrond van de kadastrale minuut 1822. Tek. drs. I. Cleijne (BAAC).

Bijlage 2

Ongedateerde inventaris van roerende goederen op het kasteel Coevorden, door Herman van Haersolte overgedragen aan zijn opvolger Dirk van Voorst. Waarschijnlijk opgemaakt bij Dirk's ambtsaanvaarding op 12 juli 1416.²⁵

Rijksarchief Utrecht, Archief Bisschoppen, inv.nr. 173. Eerder gepubliceerd door van Asch van Wijck, ed., 1855, 196-198.

[De hier gepubliceerde transcriptie is naar het origineel en wijkt op enige punten af van die door van Asch van Wijck. Het origineel is plaatselijk sterk verbleekt door waterschade, bij de restauratie beplakt met rijstpapier en daardoor op die plaatsen niet of multi-interpretabel. Op deze plaatsen is hier de transcriptie van van Asch van wijck overgenomen en tussen vierkante haken geplaatst].

[Dit is] de rescap de Herman van Haersolt
[over] ghelevert hevet upt hues to Covorden
De mijnen heren to behoert ende Dirc van Voerste
ontfangen hevet.

Item in der cokenen v ketele, der is een
van v. emmer, een van veer emmer, een
van twen emmeren, een van een emmer ende eynd
kleyn ketel.

Item twe potte zaemen van enen emmer
ende een kleyn pott.

Item een hael, een schumer, een vleysch krone,
een olde mostermole.

Item inder penterye iii olde kysten ende inden
kelre ende buttelrye een grote vleysch boden.

Item in den bachues een broubodene, ii
grotten bodene, i olde budel kijste, een
werctafel.

Item een zuerketel ende i nye bodene de
Herman daer in gecofft hevet.

Opten vangen hues

Item in den vangenhues x loetbussen.

Item een vogeler, vi donre haken.

Item iii drever.

Item een hamer ende v yseren bolten de to
den stocken hoert.

Item een stochamer. Item ii breecysen.

Item een langen kisten half vol pile.

Item op den solre ene kleyne kisten neet
al vol pile.

Item twe tonne pile de ene en doech neet
vele.

Item inder kisten een weynich krudes.

Item iii spangordel. Item ii zulen de sint to Zwolle.

Item een olt armborst.

Up den solre boven de[r] s[ale]

Item een halve tonne salpeters.

Item hondert lb [=pond] zwevels also vele (an?)

als daer van vermaket is to krude

ende daer is een halve tonne kruden van ge[wicht].

Item in den vleyshues een korff lynden kalen.

Ende een steen busse.

Item iii wippen ende ene wynde banck.

Item op des drosten kamer een water vat,

Ende een lavenbecken ende ene kiste.

Item ii spangordel ende een haren armborst.

Item ene wynde, een staende bedde, ene
kuetze.

Item een zitten ende i koker.

Item inder joncfrouwen camer een stae[nde]
bedde.

Item v tzaersen.

Item up den poerthues iii armborst.

Item een nye armborst dat Herman coffte.

Item een loetbusse.

Item ene wynde ende enen koker myt pilen.

Inder nedersten camer

Item inde nedersten kamer i staende bedde.

Item ene kiste myt vele donre lode lxvi.

Item iii nye armborsten de Herman coffte

ende een alt armborst.

Item een zittenken.

Item een spangordel.

Item in der camer onder der trappe een

yseren ketenen ter bruggen, iii grote

kluester ende een groet stucke lodes.

[Item int bloc]hues bussen stene ongetelt
[groet] en klene.

Item op den (kel= doorgestreept) bone boven de camer i
bedde.

Item op den plancken een soldeert wakehorn.

Item een trysoer.

Item peecke ende kusen.

Item een zitten.

Item op den hues ende beneden an den berghe

Iiii bussen scraghen.

Item op dat Zallantsche berchvrede iii loet

bussen. Item ii voghelers. Item iii armborsten.

Item xxv scoef pile. Item noch xix scoef pile.

Item ene tafete. Item enen driffhamer.

Item enen driffnagel. Item ene wynde.

Item ii spangordel. Item een zitten.

Item een hael. Item een brantrade.

Item een watervat. Item ene kiste myt wat krudes. Item xxviii lade. Item een busen scraghe. Item ii bedden. Item ene tzaerse. Item ene wippe. Item ii busen haken. Item een steen busse de is upt hues.

Item op dat drentessche berchvrede iii loetbussen. Item ii haken. Item een drevel. Item een hamer. Item een armborst. Item een nye armborst dat Herman coffte. Item ene wynde. Item ene halve tonne pile. Item een peeck. Item xxvii lode. Item een bedde myt enen staenden bedde.

Item op dat twentessche ber[chvrede] iii loetbussen. Item ii haken. [Item een] drevel. Item een hamer. Item xxii lode. Item een armborst dat Herman coffte. Item ene wynde. Item een spangordel. Item ix scoef pile. Item een peeck. Item enen budel myt krude.

Item op dat berchvrede by der brug[ge] Een loetbusse. Item een armborst. Item de grote steenbusse. In den voerborchte etc. etc. etc.

Bijlage 3

Gedeelte van een lijst van artillerie op bisschoppelijke kastelen in het Oversticht (Diepenheim, Arkelstein, Slingeborg, Venebrugge, Coevorden, Kuinre en Vollenhove). Afdrukt is het gedeelte over Coevorden. Ongedateerd; waarschijnlijk tussen 1419 en 1421.³⁰

Rijksarchief Utrecht, Archief der bisschoppen, Inv.nr. 371, p. 135-136. [N.B.: Dit archiefstuk is gepagineerd in plaats van, zoals gebruikelijk, van een folio-aanduiding voorzien].

COVOERDEN

Item opt huys to Coeverden xi loetbussen.
Item drie camerbussen mit tween cameren.
Item ii vogeler.
Item iiiii tonnen pijle.
Item omtrint i tonne donrecruyts.
Item x vuerpijle.
Item een deel lindenkalen.
Item i vierdel tonne zwevels.

(p. 136)

Item een groene steenbusse.
Item een deel steenbussen [tussengeschreven onleesbaar] groet ende cleyn.
Item xii armburste ende i hoernen armburst.
Item ii winden totten armburst.
Item iii spangordel.
Item i groet stucke late (?) ende xxx loide.

Item opten twentesschen berchvrede iii loitbuss (?) ende x loide.
Item ii armburste ende ene winde ende i spangordel.
Item iiiii schove mit pijlen.
Item een spint cruyts vi vuerpijle.

Item opter berchvreden bider bruggen ii loitbussen.
een armborst ene winde. Item ene tonne zwevels.

Item opten Sallantsche berchvrede iii loitbussen.
Item ii vogeler. Item iii armburste ende veertich schoef pijle.
Item ene winde ende twe spangordel. Item xviii totten busen.
Item i spint cruyts.
Item viii vuerpijle. Item omtrint xxv busse stene.

Item op dat drenthsche berchvrede iii loitbussen.
Item i spint cruyts. Item ii armburste, i winde, i spangordel.
Item iii schoef pijle. Item vi [=onleesbare verticale streep] vi vuer[pl= doorgestreep ?]pijle. Item i pieck.

Bijlage 4

Inventaris van roerende goederen van het huis Coevorden, door de kastelein, rentmeester en drost Frederic van Rechteren overgedragen aan zijn opvolger Aleph van Haren, 18 september 1442. Door middel van het doorstrepen van de namen is de inventaris opnieuw gebruikt zonder enige wijziging bij de overdracht door Aleph van Haren aan zijn opvolger Wolter Stellingck, 5 februari 1450, 1 omslag.

Gemeentearchief Kampen, Inv.nr. 2458

Anno mivc (?) xlii des dinxdages na Lamberti

Dit is die reyscap die Fredric van Rechter overgewiset ende ghelevert hevet Aleff van Haren van mijne heren tobehoer op dat huys to Covorden. [passage in geheel met schuin-verticale streep doorgestreept].

Item in der kokene v ketele der is een van viif emmer.
Een van iiii emmer.
Twe van ii emmer
ende een van enen emmer.

Item iiii potte, een hael,
een schumer,
een vleijskrone,
een olde mostertmole.

Item inder penterye iiii olde kisten.

Item inden kelre ene grote vleijschboden.

Item int bachuys iiii bodenen,
een budel kiste.
Item een werctafel.
Item zuerketel mit enen dryver.
Item enen groten brouketel.

Item inden gevangenhuys.
Item x loetbussen.
Item een camerbusse mit twe cameran.
Item ii vogeler.
Item iiii dunre haken ende iiii dryver.
Item ii hameren.
Item v bosten ten stocke.
Item 1 stoc hamer.
Item ii brecyser.

[p. 2]

Item 1 lange kiste half vol pyle.

Item iiii tonnen mit pylen niet al
vol.
Ende een bedde.

Item op dat zael 1 tonne crudes
bij na vol.
Item een lederen budel vol crudes.
Item een deel vuerpile.
Item een korf lynden kolen.
Item een clene vaetken mit zwevel.

Item op dat huys iiii wippen.
Item 1 wyndeboech.
Item een steenbusse.
Item een wachterhoern.
Item ix taersen.
Item i bussen scrage.
Item bussen stene groet ende clene.
Item peeck.
Item dubbelt wertafelbort.
Item int wake [=doorgestreept], vleishuys ii waker bedde.

Item inder nedersten camer
een staende bedde.
Item viii cluppel.
Item 1 hoernen armborst.
Item 1 wiinde.
Item iiii spangordel.
Item 1 kiste mit donreloden
ende vi deken op mijne heren
bedde dogen niet.

Item onder der trappen.
Item yseren ketene.
Item 1 groet stuck lodes.

[p. 3]

Item iiii grote kluster.
Item op den zalre ii bedde.
Item inder joffer kamer 1 bedde.

Item op dat poerthuys iiii kluppel.
Item 1 winde.
Item koker vol pile.
Item ene loetbusse.

Item op dat twentesche berchvrede.
Item iiii loetbussen.
Item ii haken.
Item 1 dryver.
Item 1 hamer.
Item x lode.
Item ii armborste.
Item 1 wijnde. Item 1 spangordel.
Item iiii hecke mit pylen.

Item 1 budel mit crude.
Item 1 waechorn.
Item 1 bedde.

Item op dat zallantsche berchvrede.
Item iii loetbussen.
Item 1 vogeler
ende 1 vogeler te maken tzwolle.
Item iii armborste.
Item xxxiii hecke ende schoef pylen
tsamen een deel vol.
Item 1 drifhamer.
Item 1 drifnagel.
Item 1 wynde.
Item ii spangordel.
Item 1 sitten.
Item i brantroder.
Item 1 kisteken mit crude.
Item xxviii loet.
Item 1 bussen screge.
Item 1 weppe.
Item ii bussen haken.

[p. 4]
Item 1 cleijne zack mit vuerpilen.
Item een deel bussen stene.
Item 1 watervat.
Item 1 hael.
Item 1 waechorn.

Item op dat drentesche berchvrede.
Item iii loetbussen.
Item 1 haken.
Item 1 armborst.
Item ii bedden dat ene hevet die wachter.
[doorgestreept] Item dat dair wtgedaen is vol (?).

Item op den berchvrede voer der
Bruggen.
Item ii loetbussen.
Item 1 armborst.
Item 1 tonne vol zwevels.
Item 1 winde.

Item int bouhuys ii bedden.

[Andere hand:]

Int jair van I op sanct Agaten
dach heeft Aleph van Haren
overgelavert Wolter Stelling
sulke riescap op den huse toe
Covorden als hier voir gescreven staet.

Bijlage 5

25 juli 1547

*Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Rekenkamer Registers,
Inv.nr 659c*

Fol. 1
[Opschrift: Couvoirden vernyeuwyt inden jaere xv c xlviii]

Inventaris van alle de meublen, artillerie
ende munitie mitten provande [ende=doorgestreept] K.
Mat. [= Keyserlijcke Majesteit] toecomende. Bevonden opten
huys

Couvorden. Bij Pieter Butkens controleur
van SK [=Sijne Keyserlijcke] artillerye ende alwat van soo (?)
auditeur van zijne Mats Rekenkameren inden
Hage den xxv en July xv xlviii

Artillerye

Eerst vier drie quartieren metalen veltslangen.
Een halve metalen middelbaer slange genaempt
den nachtegael.
Eenen grooten yseren mortier sonder laden.
Een cleyn yseren valckenetken.
Eenen olden metalen pomp op raderen,
ii yseren pypen mit iii cameran schietende als een
falckenet, die toegerust ende in laden geleyt
moeten wesen.

Vier dobbel yseren haicken mit sterren.
zeven ende veertich enckele yseren haicken,
Eenen twintich haicken in layen,
Acht metalen haicken in layen.
Alle gereetschappen totten grooten geschutten
als stampels, lepels ende wissers als gelycx oick
totten haicken.
Twee hond[er]t quintaelen grof cruyts gesonden opten huys
in aprili voorleden.

(Fol. 1 vso)

Noch twaelf tonnen grof cruyts opten blauwen toorn.
Derde half tonne knip cruyts.
Vyf tonnen salpeters.
Derdehalf ton zwevels oft zulfers.
Drie tonnen coolen om poyer van te branden.
Vyf ende twyentich ponden hers.
Vyf laden met loon haicken clooten.
Vyf hond[er]t yseren clooten totten vier drie quartier slan-
gen.

Twee hond[er]t yseren clooten totten nachtegael.
Eenen grooten hoop yseren ende stenen clooten tot
moortieren ster(?)puntyers, courtouwen ende halve
courtouwen. Wair toe opten huysse gheen geschicht
en is.
Eenen bock [met=doorgestreept] oft windaes met vyf
metalen
scyven, met een nyeuw grof touw oft zeel dair toe
dienende.
Noch twee nyeuwe touwen totten geschutte.
Twee groote yseren lepelen om loot mede te ghieten.
zes ysere vormen totten haicken.
acht stene vormen tot half slangen ende falckenetten.
Ene coopere met twee hairen siften.
Eenen yseren boor.
Eenen terketel.
twintich vuerpylen. Ende een cleyn tonneken met
voetangels, zekere peck ende teer crantjen.

(Fol. 2)

Noch opten voorsz Blauwen toorn.

Zekere lonten totten geschut.
Zeven ende twintich schuppen ende spaeden.
Een stuck coopers dienende om laet lepels af
te maeken.
zekere bast touwen totten geschut.
Drie siften.
zeventien houten schuppen.
Tien ende een halve stave yser.
Een halve wisse staels.
Tien houten lantaernen.
Hond[er]t ponden wercx om teercransen van te maicken.
zeven houte backen om cruyt inne te drogen.
Negenthien oude leeren branteemers.
Veertien nyeuwe manden.
zeekere quantiteyt van loot ende oudt yser vanden huysse
ten Lage⁶⁷ gebracht.
Twee olden tenten.

Inde Smisse.

Een aenbeelt.
Twee voirhamers.
Eenen ziethamer.

(Fol. 2 vso)

Twee speerhaeken.
zes tangen.
Eenen grooten bolhameren.
Vyf cleyne hamers.
Vyf stempels ende beytels.
zes nagelgaeten.

Twee scrouven. Ende drie vylen.
Twee blaesbalcken.

Int Brouwhuys.
Twee nyeuwe brouwcuypen.
Eenen cooperen brouwketel.

Item eenen cruytmeulen met [twee=doorgestreept] vier
stampers ende
vier cooperen moortieren.
Eenen rosmeulen met alle haere(?) toebehoerten
dair geen plaetse toe ende(?) is om stellen.
Eenen yseren hanthaick.
Eenen yseren hevel.
Eene groote heye om paelen mit inne te heyen.
Negen schoefkerren.
Negen berrien.
Twee vuerpannen.

(Fol. 3)

Eene slipsteen, staende voordien smissen.
zes stucken loots liggende voordien salen.
Eenen yseren kacheloven inden stoven.
Twee meulensteinen totten rosmeulen.
Twee lange schabelen sitbancken staende
opdes drosten stove.
Noch een hoerloge met zijn gereetschap.

Provanden

Negen last roggen.
Tien last mouts.
Vyftien tonnen boters.
Twaelf ossen int zoudt.
Twee last harincx.
Drie duysent ponden stockvisch.
Twintich tonnen soudts.
Tachtentich zwynen.
Eenen last erwiten.
Een last boonen.
Ende twaelf hondert ponden hopen.

Ick Pieter Roosecrans Burchgreve ende lieutenant
in absentie van Joncker Reynoult van Bourmanyen,
dorst opten huysse Couvoirden notificere ende
bekenne mits desz. dat alle de partijen van artillerye
munitie ende provanden hierneven verclaert opten voorsz.
huysse bevonden ende aldair gelaeten zyn. In bewaernisse
ende tot laste vanden drost voorsz. Oirconde myn
hanteycken hier onder gestelt den xxv en July
xv zeven ende veertich

Peter Roesenkraenss

Bijlage 6

Lijst van bisschoppelijke kasteleins van Coevorden en drosten van Drenthe (1395-1522); drosten en kasteleins namens de hertog van Gelre (1522-1536) en namens Keizer Karel V en Philips II (vanaf 1536).

* datum van aanstelling

De spelling van de naam is die van de eerste vermelding. Bij de bronnen is verwezen naar de oorspronkelijke tekst, alsmede de (vaak onvolledige) tekstuitgave of meest toegankelijke regest. In het geval van een goede teksteditie is met de vermelding hiervan volstaan.

JAAR	KASTELEINS	AARD	BRONNEN
1395 - 1404 * 31 december 1395	Sweder van Rechter	Aanstelling, verpanding	GA Deventer, inv. Nr. 4A, fol. 112v-113; Blok e.a. (eds.) 1896-1899, nrs. 916-917, 920- 921; GA Kampen, inv.nr 7, fol. 63; RAU, BA, Inv.nr.2-I, fol. 66; Berkenvelder (ed.) 1980-1997, I, nr.557, II, nr. 613, 671; RAU, BA, inv. nr. 80; RAU, BA, inv. nr. 371, 15
1404 - 1405 * 6 september 1404	Frederic van der Eze	Aanstelling, verpanding	Blok e.a. (eds.) 1896-1899, II, nrs. 1189-1190; RAU, BA, inv. Nr. 371, 15; GA Kampen, inv.nr. 2454.
1405 - 1413	Johan van Buchorst	Aanstelling, verpanding	Blok e.a. (eds.) 1896-1899, II, nrs. 1206; GA Kampen, Inv.nr. 2455; Berkenvelder (ed.) 1980-1997, II, nr.738,907; RAU, BA, inv.nr. 371 35,59,66x; Zie ook Bijlage 1.
1413 - 1416 * 1 februari 1413	Herman van Haersolte	Aanstelling, verpanding	Berkenvelder (ed.) 1980-1997, II, Nrs. 907-908; RAU, BA, inv.nr. 2 (los blad) 371, 119; Zie ook Bijlagen 1 en 2.
1416 - 1420 * 12 juli 1416	Dyric van Voerst	Aanstelling, verpanding	Berkenvelder (ed.) 1980-1997, II, nr 907; RAU, BA, inv.nr. 371, 84x, 113-115, 115-117, 118, 118-120; Zie ook Bijlage 2
1420 - 1442 * 26 juni 1420	Frederic van Hekeren, geheten van Rechteren	Aanstelling, verpanding	RAU, BA, inv. nr. 371, fol. 113-115, 115-117, 118; Berkenvelder (ed.) 1980-1997, II, nr. 1180; RAU, BA, inv.nr. 475, fol. 67 vso; Zie ook Bijlage 4.

JAAR	KASTELEINS	AARD	BRONNEN
1433 - 1439 * 2 mei 1433	Frederic van Hekeren, gedeeltelijk vervangen door zijn broer Seyger van Hekeren, geheten van Rechteren.	Aanstelling	RAU, BA, Inv.nr. 372-I, fol. 56, 203, 204, 210
1442 - 1450 * 13 september 1442	Aleph van Haern	Aanstelling	RAU, BA, inv.nr. 372-II, fol. 3-3vso, 3vso-4; Berkenvelder (ed.) 1980-1997, III, nr. 1813; Zie ook Bijlage 4.
1450 - 1471 * 21 januari 1450	Wolter Stelling	Aanstelling Verpanding vanaf 1458	RAU, BA, inv.nr. 372-II, fol. 3-3vso; RAU, BA, inv.nr. 3-II, fol. 144; RAU, BA, inv.nr. 373, fol. 29; RAU, BA, inv.nr. 4, fol. 51 vso-52; RAU, BA, inv. nr. 277, fol. 70; RAU, BA, inv. nr. 4, fol. 23vso-24, 184vso; Berkenvelder (ed.) 1980-1997, IV, nr. 2615, 2646, 2837; Zie ook Bijlage 4.
1471 - 1496 * 1 november 1471	Johan Stelling	Aanstelling. verpanding	RAU, BA, inv. nr. 4, fol. 51vso-52; 211 vso; RAU, BA, inv.nr. 390; RAU, BA, inv.nr. 373, fol. 153-153 vso; RAU, BA, inv. nr. 408x; RAU, BA, inv.nr. 277, fol. 190 vso; fol. 41x -41x vso; fol. 42x; Berkenvelder (ed.) 1980-1997, V, nr.3009; Officiatorum 1872, 119-120, 120-123.
1496 (juli - dec.)	Reinald van den Cloester	Aanstelling als waarnemer na dood Johan Stelling	Officiatorum 1872, 60-61,119-120, 120-123.
1496 - 1504 * 14 december 1496	Aleff van Rechteren	Aanstelling, verpanding Afzetting 9 oktober 1504 wegens onregelmatigheden	Officiatorum 1872, 114-118; 120-123, 335; Berkenvelder (ed.) 1980-1997, VI, nrs. 3656-3657; van Kalveen 1974b, 223-228.
1505 - 30 sept. 1512 * 6 maart 1505	Roeloff van Munster	Aanstelling, verpanding	Officiatorum 1872, 332-337; 343-344, 410-411; van Kalveen 1974b, 229-242.
1512 * 30 september 1512	Aloff van Rechteren	Aanstelling, verpanding	Officiatorum 1872, 411-416; van Kalveen 1974b, 242-243.
1512	Roeloff van Munster	Gewelddadige herovering door Roeloff van Munster op 14-15 oktober 1512; opnieuw herovering door bisschop vóór 16 december 1512.	van Kalveen 1974b, 243-247.

JAAR	KASTELEINS	AARD	BRONNEN
1512 - 1513	Aloff van Rechteren	Herovering	van Kalveen 1974b, 253, 261; Officiatorum 1872, 438.
1513 - 1518 * 26 oktober 1513	Everwijn, greve tot Benthem ende van Steenffoerde	Aanstelling, verpanding	Officiatorum 1872, 435-440, 440-443, 483-485; van Kalveen 1974b, 266-269, 278, 287.
1516 - 1518	Herman van den Clooster plaatsvervanger.	Aanstelling	van Kalveen 1974b, 278, 285-87.
1518 - 1522 *19 april 1518	Frederic van Twickel	Aanstelling	van Kalveen 1974b, 287.
1522 - 1536 *10 november 1522	Johan van Selbach	Verovering 12 september 1522 door troepen van Hertog Karel van Gelre (1492-1538). Aanstelling Johan van Selbach als drost en kastelein van Coevorden door hertog Karel.	Nijhoff (ed.) 1830-1875, VI-2, nr. 1152; van Hasselt (ed.) 1807, I, 460-461; II, 334-336; RA Gelderland, Hertogelijk Archief, inv.nr. 154-7, 154-8, 1323; ARA, Ambtenaren Centraal Bestuur, inv.nr. 925, fol. 13.
1536 - 1540	Georg Schenck van Toutenburg	Overgave na beleg 11 november 1536 door troepen keizer Karel V (1515-1555) Aanstelling Georg Schenck van Toutenburg als stadhouder, drost, rentmeester en kastelein	Grooten 1985, 6-7.
1540 - 1557	Reynolt van Burmania	Aanstelling als kastelein van Coevorden en drost van Drenthe	Grooten 1985, 7-13.
1557 - 1567	Engelbert van Ensse	Aanstelling als kastelein en drost	Grooten 1985, 13-14.
1567 - 1576	Jarich van Botnia	Aanstelling als kastelein en drost	Grooten 1985, 14.
1576 (1580) - 1592	Evert van Ensse	Aanstelling als kastelein en drost	Grooten 1985, 14-18.

■ Noten

- 1 Dit artikel is aanvankelijk geschreven in 1997 ter voorbereiding van het project voor de geschiedschrijving van Coevorden, dat in 1998 is uitgemond in het boek van H. Gras e.a. (eds.), *Drenthe's Veste. Geschiedenis van Coevorden*, Groningen 1998. In dit boek is uiteindelijk op de bouwgeschiedenis van het kasteel niet nader ingegaan. Het huidige artikel is geactualiseerd in 2006 en 2008. Archiefverwijzingen zijn gebaseerd op de situatie in 1997.
- 2 Vergelijk bij voorbeeld de Hunenborg: Janssen 1996, 27, 33.
- 3 Zie hiervoor Janssen 1977, 138-143.
- 4 van Rij (ed.) 1989, 2-4.
- 5 van Rij (ed.) 1989, 4-5.
- 6 Muller, Bouman, Heeringa en Ketner (eds.) 1920-1959, I, nr. 426; Koch (ed.) 1970, nr. 149. Het 'castrum Cuforde et terram de Drentem' en het 'castrum Benthem' zijn de enige kastelen onder de opgesomde bezittingen.
- 7 Zie ook Renaud 1958, Renaud 1959, Renaud 1968 en eigen waarneming. De auteur van dit artikel was in 1968 als student-assistent gedurende enige weken op de opgraving aanwezig. De bewaard gebleven opgravingsdocumentatie bestaat hoofdzakelijk uit tekeningen, vervaardigd door de veldtechnicus A. Van Pernis (zie de overzichtstekening afb. 1), enige dia's, foto's en enige losse aantekeningen van Renaud uit 1958. Een commentaar en/of analyse van de tekeningen, foto's en overzichtstekening ontbreekt.
- 8 Muller, Bouman, Heeringa en Ketner (eds.) 1920-1959, III, nr. 1591.
- 9 Zie vooral van Rij (ed.) 1989, 44-96. Voor achtergronden en gevolgen Heringa, Blok, Buist en Waterbolk (eds.) 1985, 174-179.
- 10 Janssen 1977, 146.
- 11 Zie voor deze politiek Janssen 1977, 147-149; 152-156.
- 12 Schmedding 1899, 71-79; Heringa, Blok, Buist en Waterbolk (eds.) 1985, 193-201.
- 13 Gedrukt bij Blok e.a. (eds.) 1896-1899, II, nr. 916. Zie ook nrs. 917, 920, 921 en 923.
- 14 De nieuwe kastelein van Coevorden, Frederik van der Eze verklaarde toen bij zijn ambtaanvaarding dat hij dit bedrag aan de erfenamen van zijn voorganger Sweder van Rechteren had betaald: Berkenvelder (ed.) 1980-1997, II, nr. 683; Blok e.a. (eds.) 1896-1899, II, nr. 1189.
- 15 Deze procedure is zelfs honderd jaar later nog te volgen. Zo betaalt Adolf van Rechteren bij zijn benoeming in 1496 deze 1000 oude schilden (uiteindelijk gestegen tot een bedrag van 1072 oude schilden) af aan de weduwe van zijn voorganger Johan Stelling, betaalt Rudolf van Munster bij zijn benoeming in 1505 zijn voorganger Adolf van Rechteren af, betaalt Adolf van Rechteren bij zijn nieuwe benoeming in 1512 weer de 1072 oude schilden af aan zijn voorganger Rudolf van Munster en betaalt diens opvolger Everwijn, graaf van Bentheim bij zijn benoeming in 1513 weer Adolf van Rechteren af: Officiatorum 1872, 116-117, 335-336, 414-415, 438-439. Uiteindelijk hebben de bisschoppen de oorspronkelijk toegezegde 1000 oude schilden dus nooit zelf uit de staatskas betaald.
- 16 Blok e.a. (eds.) 1896-1899, II, nrs. 916-917.
- 17 Blok e.a. (eds.) 1896-1899, II, nr. 876.
- 18 Renaud 1968 en eigen waarneming.
- 19 Renaud 1968. De vraag kan worden gesteld of deze palissades en staketsels ook niet, op zijn minst gedeeltelijk kunnen hebben behoord tot de walconstructies uit de 16e eeuw, die zich volgens de kaart van van Deventer (afb. 6) ongeveer op deze positie hebben bevonden. Nadere uitwerking van de opgraving zal dit moeten uitwijzen. Helaas is geen hout bewaard gebleven. De toepassing van de dendrochronologie was in 1968 nog geen reële mogelijkheid, terwijl de C-14 dateringen voor de late middeleeuwen wegens de toen nog te grote bandbreedte en onbetrouwbaarheid als nutteloos werden beschouwd.
- 20 Ook in het muurwerk van deze zaal zijn naast mogelijk 15e-eeuwse baksteenmaten (25,5x 5,5 cm) ook grotere, waarschijnlijk secundair verwerkte baksteenmaten aangetroffen (30,5/31x7 cm; 27/29x 6,5 cm): Janssen 1973b, 14 en eigen waarneming.
- 21 Janssen 1973b, 217; Grooten 1985, 3.
- 22 Berkenvelder (ed. 1979), 15, 17, 44, 53, 58, 65, 66, 72, 80, 105, 120, 136,137; De Meyer (ed.)1968-z.j (na 1979), III,11,24,34.
- 23 Voor een overzicht van de drosten in de 15e-16e eeuw zie Bijlage 6. Voor een beknopte berekening van een gedeelte van de 15e eeuw: Heringa, Blok, Buist en Waterbolk (eds.) 1985, 204-205.
- 24 RAU, BA, Inv.nr. 371, p. 133. Uit de ongedateerde tekst blijkt, dat het de overdracht betreft van de inventaris van het kasteel Coevorden door de vrouw van Johan van Buchorst, kastelein en drost van Coevorden van 1405-1413 (aanstelling 11 februari 1405: Berkenvelder (ed.) 1980-1997, II nrs. 697-698) aan de nieuwe kastelein Herman van Haersolte. Herman van Haersolte aanvaardde dit ambt op 1 februari 1413: Berkenvelder (ed.) 1980-1997, II nrs. 907-908.
- 25 RAU, BA, Inv. nr. 173. De inventaris is gepubliceerd door van Asch van Wijck (ed.) 1855, 196-198. De transcriptie van de tekst door van Asch van Wijck is echter niet geheel correct. Uit de tekst blijkt, dat de inventaris is opgemaakt bij de overdracht van het kasteel door Herman van Haersolte als kastelein en drost van Coevorden aan zijn opvolger Dirk van Voerst. Dirk van Voerst aanvaardde zijn ambt op 12 juli 1416: Berkenvelder (ed.) 1980-1997, II nrs 907-908.
- 26 GA Kampen, Oud-Archief, inv.nr. 2458. De inventaris is gedateerd Dinsdag na Lamberti 1442 en bevat volgens het opschrift de goederen die Frederik van Rechteren (= Frederik van Hekeren, geheten van Rechteren), kastelein, drost en rentmeester van 1416-1442 (aanstelling 12 juli 1416: Berkenvelder (ed.) 1984-1997, II nr. 907), heeft overgedragen aan zijn opvolger Aleph van Haren.
- 27 Berkenvelder (ed.) 1984-1997, III nr. 1813.
- 28 GA Kampen, Oud-Archief nr. 2458. De datering is 'op Sanct Agatendach' (= 5 februari) 1450. De inventaris van Don (ed.) 1963-1968, I, nr. 2458 stelt het stuk als geheel op deze tweede datum.
- 29 RAU, BA, inv.nr. 371, p. 134-137. De lijst voor Coevorden op p. 135-136. In dit artikel afgedrukt als Bijlage 3.
- 30 Slechts één kastelein, Seyne van de Water op het kasteel van Kuinre, wordt met naam en toenaam genoemd. De tekst suggereert, dat hij ook de opsteller van het stuk is. Seyne van de Water was als kastelein in functie tussen 1413-1421 (RAU, BA, inv. nr. 371, p. 204-206. Muller (ed.) 1917-1922, II nr. 2038 dateerde deze lijst rond 1418 op basis van het onjuiste argument, dat Seyne van de Water alleen in 1418 kastelein van Kuinre was. Gezien de data, waarop drie mogelijke andere kasteleins in functie waren, is de meest waarschijnlijke datering voor deze lijst tussen 1419 en 1421. Deze andere kasteleins worden in de lijst alleen met hun voornaam aangeduid namelijk 'Henric' op het kasteel van Diepenheim (= mogelijk Hendrik van Kuinre,

- kastelein van 1414-1421: Berkenvelder (ed.) 1980-1997, II nrs. 947-948), 'Henric' op de Slingeborg (= mogelijk Hendrik van Selwerd, kastelein van 1411-1416 en sinds 1416 in naam nog kastelein maar vertegenwoordigd door Gerwen van Batenborch: RAU, BA, inv.nr.95 en 372-I, fol. 102 vso) en 'Frederic' op het kasteel te Venebrugge (= mogelijk Frederik van Diffelt, die als kastelein optrad tussen 1419-1429: RAU, BA, inv.nr. 371, fol. 201vso-202 en inv. nr. 372-I, fol. 42vso-43).
- 31 van Kalveen 1974a.
  - 32 RAU, BA, Inv.nr. 408x, fol. 16vso.
  - 33 van Kalveen 1974a, 37 die deze rekening uitvoerig behandelt, gaat daar blijkbaar van uit.
  - 34 Voor waakhoorns op middeleeuwse kastelen zie Janssen 2002.
  - 35 Over het algemeen is een 'spijker' in de tweede helft van de 15e eeuw in Oost-Nederland geëvolueerd van een eenvoudige opslagplaats voor graan tot een apart omgrachte toren of woonhuis: Janssen 1996, 99. Een apart torentje voor Peter de Poorter (= de poortwachter?) binnen het kasteelcomplex is echter moeilijk te begrijpen.
  - 36 Waarschijnlijk was de situatie in 1413 gelijk aan 1416, omdat dezelfde hoeveelheid zwavel en salpeter, die in 1416 op de zolder boven de zaal lag ook in 1413 werd vermeld, maar toen met de veel vagere omschrijving 'opten huyze'. Het ligt echter voor de hand dat deze voorraad ook in 1413 al in hetzelfde vertrek, dus op de zolder boven de zaal, opgeslagen was.
  - 37 In de inventaris staat 'Item op den (kel = doorgestreept) bone boven de camer'. Van Asch van Wijck heeft in 1855 het eerste gedeelte van deze mededeling kennelijk in zijn geheel als een verschrijving beschouwd. Hij geeft als transcriptie namelijk 'Item boven de camer': Van Asch van Wijck (ed.) 1855, 197.
  - 38 Van Asch van Wijck las hier in 1855 'blochues'. Thans is de eerste lettergreep van dit woord door waterschade onleesbaar geworden. Bovendien is het beschadigde gedeelte verder onleesbaar geworden door het tijdens de conservering te beplakken met rijstpapier. Het lijkt niet uitgesloten dat hier als eerste lettergreep 'poerthues' gestaan heeft.
  - 39 De windrichtingen kunnen voor verwarring zorgen. In de rekening over 1489/90 wordt de vleugel met de nu nog bestaande ronde toren als oost-west vleugel gerekend met de ronde toren aan de westzijde.
  - 40 RAU, BA, Inv.nr. 408x, fol. 17-18.
  - 41 De drost Johan Stelling heeft '...twe nye boene laten maken, den enen onder den anderen, boven an dat oestereynde van den nijen huse, ende ene slaepkamer laten bereyden daer die knechten slapen sullen'. RAU, BA, Inv. nr. 408x, fol. 17. Zie ook van Kalveen 1974a, 37-38 en Grooten 1985, 3.
  - 42 van Kalveen 1974b, 230-234, 238, 241-247, 252-253, 279; Grooten 1985, 3-4.
  - 43 Nijhoff (ed.) 1830-1875 [6 dln.], VI-2 nr. 1147, noot 1. De bisschoppelijke drost Frederik van Twickel werd hierbij gevangengenomen Op 24 maart 1523 werd hij weer vrijgelaten: Nijhoff (ed.) 1830-1875 [6 dln.], VI-2 nr. 2184. Struick 1960, 285. suggereert dat de verovering plaats vond in 1523.
  - 44 Johan van Selbach werd op 10 november 1522 door Karel van Gelre tot drost in Coevorden benoemd: Nijhoff (ed.) 1830-1875, 6 dln., VI-2 (1862), nr. 1152. Zie ook van Hasselt (ed.) 1807, I, 460-461 en II, 334-336.
  - 45 RA Gelderland, Hertogelijk Archief, inv nr. 1323.
  - 46 Grooten 1985, 7
  - 47 Janssen 1996, 107-109; Janssen, Hoekstra en Olde Meierink 2000. Een met Coevorden vergelijkbaar geval is de aanleg door de Geldersen van een enorme wal rond het eveneens in deze periode (1527) veroverde kasteel Ter Eem. Deze wal werd na de herovering door de Bourgondiërs voltooid: Janssen 1981, 309.
  - 48 Grooten 1985, 6.
  - 49 Janssen 1972, 8; Janssen 1973b, 217.
  - 50 ARA 's-Gravenhage, Ambtenaren Centraal Bestuur, inv.nr. 925 fol. 13 en inv. nr. 936.
  - 51 Grooten 1985, 7 heeft berekend dat in de periode 1536-1538 in totaal ca. 2250 werkdagen zijn besteed tegenover 17100 werkdagen in de Gelderse periode 1523-1529.
  - 52 ARA, Rekenkamer, Registers Inv.nr. 659c en nr. 659ijx. De inventaris, gedateerd 25 juli 1547, is bij dit artikel afgedrukt als Bijlage 5.
  - 53 Deze gevangenis wordt alleen vermeld in de inventaris van 7 juli 1547, niet in die van 25 juli 1547.
  - 54 In de inventaris van 25 juli wordt nog een aparte 'stove' vermeld, maar in de inventaris van 7 juli staat op deze plaats 'drossten stove'.
  - 55 Janssen 1973a, 207. Voor vergelijkbare mezekouwen aan het kasteel Ter Eem in 1528 vergelijk Janssen 1981, 311.
  - 56 Grooten 1985, 10-11.
  - 57 Janssen 1973b, 227; Grooten 1985, 13.
  - 58 Janssen 1972, 8-9; Janssen 1973b.
  - 59 Mogelijk hetzelfde uurwerk komt ook in de rekening uit 1544-45 voor: Janssen 1973a, 208.
  - 60 Janssen 1973b, 226-228; Grooten 1985, 13-14.
  - 61 Janssen 1973a, 210. De inventaris, die in 1541 van 'meester Hans Schmydt' werd aangekocht (o.a. 2 voorhamers, 1 'syedthamer', 2 'speerhaeken', 12 grote en kleine tangen, 1 'boelhamer', 5 kleine hamers, 5 stempels en beitsels, 6 nagelgaten [= aambeeld voor smeden van spijkers], 2 bankschroeven, 12 vijlen, 6 kleine vijlen en een aambeeld) vinden we bijna onge wijzigd terug in de inventaris uit 1547. Zie Bijlage 5.
  - 62 Janssen 1972, 9; Janssen 1973b, 220.
  - 63 Janssen 1973b, 227; Grooten 1985, 13.
  - 64 De tekening is afgebeeld op een (ongepagineerde) foto bij Janssen 1973b.
  - 65 Waarom de naam van de 'Sallandse Bergvrede' veranderd zou zijn in 'Blauwe Toren', kan niet met zekerheid worden bepaald. Er zijn twee mogelijkheden. Of de naam is afkomstig van de Gelderse bezetting en daarna gehandhaafd of is tot stand gekomen na de Bourgondische herovering in 1536. In beide gevallen zal er geen behoefte hebben bestaan de naam Sallandse landvrede met zijn reminiscenties aan het bestaan van het Sticht als onafhankelijke staat te handhaven.
  - 66 Stoelpijl is waarschijnlijk een verschrijving voor schoef pijl.
  - 67 Het huis te Lage was een ander oorspronkelijk bisschoppelijk, in 1547 keizerlijk kasteel in Twente.

■ Literatuur

Afkortingen onuitgegeven bronnen

ARA	<i>Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage</i>
RAU	<i>Rijksarchief Utrecht</i>
BA	<i>Bisschoppelijk Archief</i>
GA	<i>Gemeente Archief</i>

Uitgegeven bronnen

Asch van Wijck, Jhr. A.M.C. van (ed.), Inventaris van het krijgsmateriaal en ander huisraad, aanwezig op de bisschoppelijke sloten ter Eem, Vredeland en Coevorden, eene bijdrage vooral belangrijk voor de kennis van het middeleeuwsch geschutwezen, *Kronijk van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht* 11, 1855, 192-198.

Berkenvelder, F.C. (ed.) 1979, *Maandrekening van Zwolle 1411*, Zwolle 1979.

Berkenvelder, F.C. (ed.), *Zwolse Regesten*, Zwolle 1980-1997 (6 dln).

Blok, P.J. e.a. (eds.), *Oorkondenboek van Groningen en Drenthe*, Groningen 1896-1899 (2 dln.).

Don, J. (ed.), *De archieven der gemeente Kampen*, Kampen 1963-1968 (3 dln).

Hasselt, G. van (ed.), *Gelders Maandwerk*, Arnhem 1807 (2 dln). Koch, A.C.F. (ed.), *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*, I, 's-Gravenhage 1970.

Meyer, G.M. de (ed.), *De stadsrekeningen van Deventer 1394-1440*, Groningen-Utrecht 1968-z.j [=na 1979] (6 dln).

Muller Fzn., S. (ed.), *Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht 722-1528*, Utrecht 1917-1922 (3 dln. + Indices).

Muller Fzn., S., A.C. Bouman, K. Heeringa en F. Ketner (eds.), *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, 's-Gravenhage 1920-1959 (5 dln).

Nijhoff, I.A. (ed.), *Gedenkwaaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland*, Arnhem 1830-1875 (6 dln).

Officiarium Frederici de Baden, *Werken Overijsselsch Regt en Geschiedenis* 9, Deventer 1872.

Rij, H. van (ed.), *Een verhaal over Groningen, Drenthe, Coevorden en allerlei andere zaken onder verschillende Utrechtse bisschoppen. Quedam narratio de Groninghe, de Thrente, de Covordia et de diversis aliis sub diversis episcopis Traiectensibus. Ingeleid, uitgegeven en vertaald door Hans van Rij*, Hilversum 1989.

Literatuur

Grooten, J., Het kasteel van Coevorden in de zestiende eeuw, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 102, 1985, 1-20.

Heringa, J., D.P. Blok, M.G. Buist en H.T. Waterbolk (eds.), *Geschiedenis van Drenthe*, Meppel-Amsterdam 1985.

Janssen, C.F., *Het kasteel van Coevorden*, Coevorden 1972.

Janssen, C.F., Krijgsvoorbereidingen op het Huis te Coevorden, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 90, 1973a, 205-212.

Janssen, C.F., De restauratie van het kasteel te Coevorden. Een verantwoording, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 90, 1973b, 213-232.

Janssen, H.L., The castles of the bishop of Utrecht and their function in the political and administrative development of the bis-

hopric, in: *Chateau Gaillard. Etudes de castellologie médiévale VIII* (Actes du colloque international tenu à Bad Münsterneifel 30 aout-4 septembre 1976) Caen 1977, 135-157.

Janssen, H.L. en A.D. Verlinde, *Holten, het bisschoppelijk kasteel De Waardenborg* (Archeologische Monumenten in Nederland, 6), Bussum-Amersfoort 1977.

Janssen, H.L., De fortificaties van Ter Eem 1528-1553 en het ontwerp van Rombout Keldermans, in: T.J. Hoekstra, H.L. Janssen en I.W.L. Moerman (eds.), *Liber Castellorum. 40 variaties op het thema kasteel*, Zutphen 1981, 302-318.

Janssen, H.L., Het verdwenen bisschoppelijk kasteel Stoutenburg bij Amersfoort (1259-1543), in: *Castellogica. Verkenningen en mededelingen van de Nederlandse Kastelen Stichting* II, 1988-1992 (1990), 120-139.

Janssen, H.L., Het bisschoppelijk kasteel Vreeland ca. 1258-ca. 1700, in: *Castellogica. Verkenningen en mededelingen van de Nederlandse Kastelen Stichting* III, 1993-1999, (1993-1994), 31-72 [NB: Het tweede gedeelte, pp. 49-72 is gepubliceerd in 1994].

Janssen, H.L. Ter Eem, in: B. Olde Meierink, G. van Baaren, R.G. Bosch van Drakestein e.a. (eds.), *Kastelen en Ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995, 187-191.

Janssen, H.L., m.m.v. D.G.M. Hermans, Tussen woning en versterking. Het kasteel in de middeleeuwen, in: H.L. Janssen, J.M.M. Kylstra-Wielinga en B. Olde Meierink (eds.), *1000 jaar kastelen in Nederland. Functie en vorm door de eeuwen heen*, Utrecht 1996, 15-111.

Janssen, H.L., T.J. Hoekstra and B. Olde Meierink, Fortification of Castles in the Northern Netherlands during the Gelre-Habsburg conflict (1492-1543), in: *Château Gaillard. Etudes de castellologie médiévale XIX* (Actes du colloque international de Graz [Autriche], 22-29 août 1998), Caen 2000, 123-148.

Janssen, H.L., Een wachthoorn uit het kasteel de Nieuwborg (gem. Alkmaar), in: P.J. Woltering, W.J.H. Verwers, G.H. Scheepstra (eds.), *Middeleeuwse Toestanden. Archeologie, geschiedenis en monumentenzorg. Aangeboden aan Herbert Sarfatij bij zijn 65e verjaardag*, Hilversum 2002, 183-200.

Kalveen, C.A. van, Het beheer van het drost- en rentambt Coevorden en Drenthe in de vijftiende eeuw, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 91, 1974a, 20-50.

Kalveen, C.A. van, *Het bestuur van bisschop en Staten in het Nedersticht, Oversticht en Drenthe 1483-1520* (Bijdragen XXXVI van het Instituut voor Middeleeuwse Geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht; dissertatie Utrecht 1974), Groningen 1974b.

Renaud, J.G.N., Coevorden, *Nieuwsbulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 6e serie, 11, 1958, kol. 193, 225; idem, 12, 1959, kol. 21.

Renaud, J.G.N. Coevorden, *Nieuwsbulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 67, 1968, 83-84.

Schmedding, L.C.M., *De regering van Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht*, (diss.) Leiden 1899.

Struick, J.E.A.L., *Gelre en Habsburg 1492-1528* (Werken van de Vereeniging Gelre nr. 30), Arnhem 1960.